

К-14038

П 260139.

К-14038

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 47

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

Випуск 6

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

1971

35 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00271258

7

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 47

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК 6

К-14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО

Харків

1971

ІМІ
Х21

Редакційна колегія:

доц. М. І. Сазонов (відповідальний редактор), доц. М. М. Копаниця,
доц. А. Д. Маціна.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РІВНОСТІ

З. Г. Савіних

Як відомо, проблема рівності людей багато віків хвилювала людство і сьогодні є однією з найактуальніших проблем суспільного життя. І це зрозуміло, коли згадати, що саме рівність була і є споконвічною мрією трудящих, що прагнення досягти рівності завжди піднімало їх на боротьбу проти всіх видів пригноблення.

Кожний революційний клас, кожна суспільна група, що боролася за справедливість, вкладали в поняття рівності свій особливий зміст. Це обумовлювалося конкретно-історичними умовами їх життя і рівнем класової свідомості. Різні вимоги рівності знайшли своє відбиття у численних політичних вченнях і течіях. Частина цих вимог, що мали у свій час прогресивний характер, була втілена в життя. Однак це не могло покінчити з суспільною нерівністю, а тільки змінювало її форми [див. 18, 4—5; 19, 5—6].

Соціалісти-утопісти вперше висловили думку про те, що для ліквідації нерівності необхідно знищити приватну власність — основу експлуатації людини людиною. Проте вони не змогли дати відповіді на питання: яка суспільна сила і яким чином може привести до встановлення суспільства рівних трудівників, до комунізму.

На ці питання відповіли основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Матеріалістичне розуміння історії дало їм можливість розкрити основні причини існування суспільної нерівності і довести її тимчасовий характер. Вони викрили домисли ідеологів експлуаторських класів про нібито споконвічність суспільної нерівності і довели, що вона характерна лише класово-антагоністичним формаціям [див. 14, 4].

К. Маркс і Ф. Енгельс указали, що останній в історії експлуаторський клас — буржуазія — породжує в особі пролетаріату свого могильника. Саме пролетаріат, об'єднуючи навколо себе селянство і всі інші трудящі верстви населення, бере державну владу до своїх рук і використовує її для знищення будь-якої екс-

плуатації людини людиною і всіх видів суспільної нерівності, для побудови комунізму [див. 1, 4, 444].

Однак, як зазначав Ф. Енгельс, «завоювання політичної влади... пролетаріатом... само по собі було б ще дуже далеко від дійсної емансипації робітничого класу, яка полягає в знищенні всіх класових суперечностей» [1, 7, 484]. К. Маркс, конкретизуючи цю думку, констатував: «Не зрівняння класів», що є логічно неможливим, а історично необхідне «знищення класів» становить кінцеву мету Міжнародного Товариства Робітників» [1, 32, 208].

К. Маркс і Ф. Енгельс особливо підкреслювали нерозривний зв'язок реалізації завдань знищення приватної власності, знищення класів із загальним піднесенням виробничих сил. Ось що писав з приводу цього Ф. Енгельс: «І дійсно знищення суспільних класів передбачає досягнення того ступеня історичного розвитку, на якому є анархізмом не тільки панування того чи іншого певного класу, але й взагалі класового панування, і сам поділ на класи. Отже, знищення класів передбачає такий високий ступінь розвитку виробництва і продуктів, а з ними і політичного панування, коли монополія освіти і духовного керівництва не тільки стає зайвою, але й є перешкодою для економічного, політичного і розумового розвитку» [1, 19, 225, 226].

Суть поглядів основоположників наукового комунізму на проблему ліквідації соціальної нерівності така: захват політичної влади пролетаріатом, знищення класів на базі всебічного подальшого розвитку продуктивних сил суспільства [12, 161].

В. І. Ленін надавав величезного значення питанням соціальної рівності. У боротьбі проти буржуазних уявлень про рівність [див. 2, 28, 443; 30, 226, 249, 382, 395, 423], у боротьбі проти міщанського, селянського «соціалізму» [див. 210, 403—404, 12, 317—318]; він відстоював марксистське розуміння рівності і положення основоположників наукового комунізму про те, що шлях до неї у капіталістичному суспільстві лежить тільки через диктатуру пролетаріату.

Підкреслюючи, що диктатура пролетаріату є «єдиний шлях до знищення класів (без якого про дійсну свободу для людської особи — *а не для власника* — про дійсну рівність, в соціально-політичному відношенні, людини і людини — *а не лицемірну рівність власника і неїмущого*, ситого і голодного, експлуататора і експлуатованого — не може бути й мови)» [2, 31, 350], В. І. Ленін конкретизував поняття «знищення» класів: «Знищити класи — це значить поставити *всіх* громадян в *однакове* відношення до *засобів виробництва* всього суспільства, це значить — всі громадяни мають *однаковий* доступ до роботи на суспільних засобах виробництва, на суспільній землі, на суспільних фабриках і так далі» [2, 20, 126].

Класики марксизму-ленінізму, характеризуючи дві фази розвитку комуністичної формації, показали, що побудова комунізму

а отже, і його першої фази і буде поступовим здійсненням пролетарської вимоги рівності. Вони детально проаналізували той ступінь рівності людей, який зможе дати перша фаза комунізму: всі будуть рівні по відношенню до засобів виробництва, всі будуть вільні від експлуатації, всі повинні будуть працювати і будуть одержувати за працю; буде покінчено з національним пригнобленням, нерівноправністю в суспільстві жінки і т. д.

Однак «справедливості і рівності перша фаза комунізму дати ще не може: відміни в багатстві залишаться і відміни несправедливості, але неможлива буде експлуатація людини людиною, бо не можна захопити засоби виробництва, фабрики, машини, землю та ін. у приватну власність... Маркс показує хід розвитку комуністичного суспільства, яке змушене спочатку знищити тільки ту «несправедливість», що засоби виробництва захоплені окремими особами, і яке неспроможне відразу знищити і дальшу несправедливість, що полягає в розподілі предметів споживання «по роботі» (а не по потребах)» [2, 25, 423].

Радянська наукова література, присвячена питанням соціальної рівності, в цілому небагата. Особливої уваги вчені стали надавати цій темі після прийняття Комуністичною партією Радянського Союзу нової Програми — програми побудови комуністичного суспільства в нашій країні.

Для однієї групи дослідників кінця 50-х — першої половини 60-х років характерний перш за все аналіз уже досягнутого ступеня соціальної рівності при соціалізмі на прикладі нашої держави, а саме: класова, національна, сімейна рівність тощо [18, 4 13, 8]. Інша група науковців розглядає переважно соціальну рівність щодо однієї з історичних спільностей людей [14, 19]. До найвагоміших у другій половині 60-х років можна віднести праці А. К. Курильова, Ю. І. Суліна, Р. В. Іванова [6; 9; 16], для яких характерний подальший теоретичний аналіз питань становлення суспільної рівності.

Це обумовлено тим, що на кожному новому етапі нашого суспільства проблема рівності набуває специфічного забарвлення, на перший план висуваються різні її аспекти, що, природно, викликає необхідність теоретичного аналізу і наукового обґрунтування конкретних шляхів подолання залишків нерівності [6, 262].

Практика будівництва соціалізму в нашій країні, розвиток світової соціалістичної системи показують, що соціалізм — це початковий етап ліквідації соціальних суперечностей, що виникли на попередніх етапах історичного розвитку, реальний крок на шляху досягнення повної соціальної рівності. Як відомо, соціалістична рівність означає:

— рівність усіх членів суспільства по відношенню до володіння засобами виробництва, тобто рівне відношення трудящих до засобів виробництва як результат ліквідації експлуататорських класів і експлуатації людини людиною;

— рівне відношення всіх до праці, що реалізується у загальності праці і рівності людей, які виконують відносно рівну працю, тобто здійснення принципів соціалізму «від кожного — за здібностями, кожному — за працею» і «хто не працює, той не їсть»;

— ліквідацію протилежності між містом і селом, розумовою і фізичною працею; створення реальних можливостей для вирівнювання соціального стану і зростання добробуту всіх членів суспільства;

— політичну рівноправність усіх громадян;

— юридичну і фактичну рівність усіх народів;

— рівноправність чоловіків і жінок;

— рівне право на працю, відпочинок, освіту і соціальне забезпечення під час хвороби і на старість.

Дальший розгляд проблем соціальної рівності потребує конкретизації самих понять «соціальне», «соціальні відносини», «соціальна структура» тощо.

Соціологічна література у 60-і роки приділяла з'ясуванню цих питань чимало уваги. Зараз одні дослідники під соціальними відносинами розуміють усю систему суспільних відносин: економічних, соціально-політичних, духовно-ідеологічних, сімейно-побутових, в основі розвитку яких лежить діяльність людини. Інша група вчених впевнена, що під соціальними відносинами у вузькому розумінні слова слід розуміти відносини між класами, націями, народностями тощо [5, 114—115].

Особливої точки зору додержується А. К. Белих, який пише: «Соціальні відносини безпосередньо базуються на економіці і є відносинами між людьми та їх колективом як постійними носіями якісно різних видів праці і (в залежності від цього) відмінними за життєвим рівнем і становищем у суспільстві» [3, 134].

На даному рівні розвитку науки про суспільство нам здається найближчою до істини остання точка зору. Наведене визначення соціальних відносин автор виводить з такого розуміння їх суті: «1) це відносини між людьми як носіями праці (трудовими сутностями); 2) вони суть відносини людей за поділом праці, як носіїв якісно різних видів праці (індустріальний і сільськогосподарський, розумовий і фізичний); 3) це відносини між людьми і їх колективами як постійними (закріпленими) носіями певних видів праці; 4) відмінності між людьми за характером і рівнем (кваліфікації) праці обумовлюють їх відмінності за добробутом, становищем і роллю у суспільному житті» [3, 116, 117].

На нашу думку, необхідно детальніше розглянути вказану А. К. Белих специфіку соціальних відносин, оскільки вона дає можливість розкрити тенденцію їх розвитку на обох фазах комуністичної формації у напрямку до соціальної рівності.

Неважко побачити, що усі чотири пункти конкретизують соціальну нерівність людей при соціалізмі як носіїв праці (трудо-

вих сутностей) в силу, по-перше, поділу праці (пункт 2); по-друге, закріплення людей за певними видами праці (пункт 3); по-третє, відмінностей за добробутом, становищем і роллю у суспільному житті (пункт 4).

Такий критерій (люди як носії праці, трудові сутності), покладений в основу соціального життя людей, дає можливість побачити соціальний аспект класів, націй, сім'ї, трудових колективів і т. д. [3, 136—137]. Більше того, з логіки розвитку цього критерію цілком ясно (хоч сам А. К. Бєлих це не підкреслює), що самі класи, нації, сім'я, трудові колективи є тільки ніби певними формами прояву і існування самого соціального життя, які (форми) історично виникають, розвиваються і відмирають.

Так, 2—4 пункти схеми соціальних відносин А. К. Бєлих констатують ті відмінності між людьми, що властиві соціалістичній фазі розвитку і яких не буде знати комуністична фаза. Отже, при комунізмі соціальні відносини будуть «зведені» (внаслідок «випадіння» 2—4-го пунктів, а разом з ними і таких історичних спільностей, як класи, нації, держава і т. ін) до пункту 1, що в нових історичних умовах означатиме вже не соціальну нерівність, як при соціалізмі, а повну соціальну рівність людей як носіїв соціально тотожної за своєю суттю праці, якою вона стане на вищій фазі комунізму.

Із сказаного зрозуміла динаміка розвитку існуючих на нижчій фазі комунізму історичних спільностей, що приведе внаслідок подолання соціальних відмінностей на вищій фазі комунізму до зміни соціально-класової структури суспільства структурою колективів [10, 88]. Ця структура колективів включатиме виробничі осередки і самоврядні асоціації, що будуть різнитися за виробничими ознаками і втілюватимуть у собі єдину сутність (а саме: соціально тотожний характер праці), а це, в свою чергу, означатиме певну соціальну рівність усіх членів суспільства.

В силу сказаного стає зрозумілою виключна увага дослідників до проблеми розвитку виробничих колективів. Останнім часом все більше число вчених включає трудові колективи до соціальної структури соціалістичного суспільства [див. 3, 17, 23—24; 5, 112; 7, 99; 10, 89]. Перехід до соціального планування розвитку виробничих колективів посилив увагу до вивчення соціальної структури підприємств [11, 9]. Чимало науковців розглядають соціальну структуру трудових колективів і соціальну структуру соціалістичного суспільства як частину і ціле, оскільки в соціальній структурі трудових колективів «певним чином виражається, «проекціюється» соціальна структура суспільства» [7, 99].

На даній стадії розвитку суспільства і науки про суспільство ми не можемо знати, якою якісно новою буде соціальна структура комуністичного суспільства, але ми твердо знаємо, що суспільство багатства і достатку, яким воно буде при комунізмі, буде засноване на загальності праці і максимальній віддачі

кожного працездатного члена суспільства. Саме це викликає підвищений інтерес до проблеми трудових колективів. Адже в міру руху суспільства від соціалізму до комунізму відбувається діалектичний процес зближення, стирання одних відмінностей (між класами, націями, членами сімейно-побутових об'єднань) і зміцнення інших зв'язків, а серед них перш за все зв'язків, що виникають на виробництві, у трудових колективах. Останні безперервно розвиваються, вдосконалюються.

Саме трудові колективи будуть основою організації соціального життя при комунізмі і тому відносини між працівниками в колективах являють собою суть внутріколективних власне соціальних відносин [3, 136].

Якщо ж соціальна організація соціалістичного суспільства — система соціальних елементів в особі соціалістичних класів, груп і колективів як носіїв якісно різних видів праці у єдності з їх структурою, то, природно, і проблема соціальної рівності повинна охоплювати не тільки відносини класів, націй тощо, але й відносини людей у колективах, як майбутніх рівних і вільних трудівників комуністичного суспільства. Однак ця проблема ще чекає свого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, 7, 32.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 10, 12, 28, 30.
3. А. К. Б е л ы х. Политическая организация общества и социалистическое управление. Изд-во ЛГУ, 1967.
4. В. П. Булдаков. Равенство сейчас и при коммунизме. Пермь, 1960.
5. А. В. Дроздов. Человек и общественные отношения. Изд-во ЛГУ, 1966.
6. Р. В. Иванов. Социальное равенство и научно-технический прогресс. «Научно-техническая революция и общественный прогресс». Изд-во «Мысль», 1969.
7. Л. Г. Камович и О. В. Козловская. Социальные различия среди работников умственного труда на промышленном предприятии. «Социальные различия и их преодоление», Свердловск, 1969.
8. А. К. Курылев и Ф. И. Ильяшенко. К полному социальному равенству. Изд-во «Знание», 1965.
9. А. К. Курылев. Диалектика развития социального равенства в социалистическом обществе. «Диалектика материальной и духовной жизни общества». Изд-во «Наука», 1966.
10. Л. А. Клевцур. Место коллектива в социальной жизни советского общества. «Научный коммунизм, проблемы и исследования», ч. 1, Изд-во МГУ, 1969.
11. С. А. Кугель. Новое в изучении социальной структуры общества. Изд-во «Знание», 1968.
12. М. Мишин. Маркс и Энгельс об уничтожении классов и построении социализма. Ленпартиздат, 1933.
13. Е. В. Попов. Коммунизм и социальное равенство. Автореф. канд. диссерт., Баку, 1965.
14. Н. В. Савгир. Ликвидация социального неравенства народов — закономерность социализма. Автореф. канд. диссерт., Киев, 1965.
15. В. С. Семенов. Капитализм и классы, гл. I. Изд-во «Наука», 1969.
16. Ю. И. Сулин. Равенство, неравенство и справедливость. «Уч. зап. Томск. ун-та», № 71. Изд-во Томск. ун-та, 1968.

17. А. С. Фриш. Некоторые принципы исследования управления обществом. «Великий Октябрь и актуальные проблемы научного коммунизма». Изд-во МГУ, 1967.

18. Г. Шахназаров. Социализм и равенство. Госполитиздат, 1959.

19. Г. К. Шульцайте. Формирование социального равенства. Автореф. канд. диссерт. Изд-во МГУ, 1964.

ПРО СОЦІАЛЬНІ МЕЖІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Г. Ф. Рум'янцеv

У нашій літературі ставиться питання про соціальні межі робітничого класу, дається визначення робітничого класу соціалістичного суспільства, але не дається скільки-небудь повної і послідовної аргументації належності до робітничого класу. Вирішення питання про соціальну належність до робітничого класу, а тому й про його соціальні межі дасть змогу повніше аналізувати соціальні групи і соціальні відмінності всередині робітничого класу.

Автор робить спробу проаналізувати питання про соціальну належність до робітничого класу та його соціальні межі на підставі марксистсько-ленінської методології.

В суспільстві у чистому вигляді не існують ані класи, ані будь-які інші соціальні групи або верстви. Коли йде мова про класи з точки зору марксизму-ленінізму, то асоціюється їхній зв'язок з виробництвом матеріальних благ, з їхнім місцем у системі суспільного виробництва [див. 2, 29, 374]. Але труднощі окреслення соціальних меж робітничого класу саме й полягають в тому, що в системі суспільного виробництва по формі однакове з робітниками місце займають і інші працівники, групи їх, що за своєю соціальною ознакою не належать до робітничого класу. До них треба віднести інженерів, техніків, працівників бухгалтерії, керівників відділів, начальників цехів, їхніх заступників, охорону та інших осіб, що працюють на підприємстві. Перелічені працівники, звичайно, розпорошені, вкраплені поміж робітниками підприємства. Вони займають разом з ними схожу позицію щодо власності на засоби виробництва, працюють на тих самих підприємствах державної форми власності: праця всіх працюючих на підприємстві підкорена єдиній меті — забезпеченню невинного зростання вироблюваних благ на користь всього соціалістичного суспільства, тобто всі вони зайняті у матеріальній сфері виробництва.

Така спільність виробничих ознак для всього персоналу підприємства, як осіб, що зайняті в матеріальній сфері виробництва, можливо, сприяла тому поширеному визначенню соціальних меж робітничого класу, яке дають деякі автори: «До робітничого класу у сучасному радянському суспільстві, враховуючи соціально-

економічні і соціально-політичні ознаки цього класу, — формулює О. І. Шкаратан, — належать працівники як фізичної, так і розумової праці галузей матеріального виробництва та обігу, що зайняті на промислових підприємствах і в установах, які становлять собою загальнонародну власність. Це пояснюється рисами спільності у процесі виробництва («сукупний робітник»), що виявляють усі ці групи трудящих в соціально-економічному розумінні (відношення до засобів виробництва), в соціально-політичному розумінні (провідна роль в суспільстві і в суспільних процесах)» [14, 31]. Визначення робітничого класу дається і в інших працях. В роботі «Строительство коммунизма и развитие общественных отношений» говориться, що «робітничий клас СРСР — це звільнений від експлуатації і перетворений соціалізмом робітничий клас, що став господарем країни. Робітничий клас — це соціалістичні трудівники міста і села, зайняті на підприємствах, що являють собою загальнонародне надбання у формі загальнонародної власності. Він є класом, що виробляє основну масу матеріальних цінностей і відіграє провідну роль в організації своєї суспільної праці і соціалістичного суспільства в цілому. Зайнятий у своїй основній масі переважно фізичною працею, робітничий клас за умов соціалізму все більш залучається до розумової праці і створює з свого середовища інтелігенцію» [12, 58].

У другому визначенні вказується низка ознак, що дають соціально-політичну характеристику робітничому класу, тобто показують, яким він став при соціалізмі у порівнянні з тим, в якому становищі перебував до Жовтня. І у першому і у другому визначенні названі не всі специфічні соціально-економічні ознаки робітничого класу як компонента не тільки соціально-класової структури суспільства, але й компонента соціальної структури працюючих всередині підприємств державної форми власності. Неважко розглядати соціально-економічні ознаки робітничого класу у співвідношенні з селянством (як відомо, їх виводять з відмінності двох форм власності), але до цього часу в науці не простим є питання про співвідношення робітничого класу і інших соціальних груп всередині тих самих підприємств державної форми власності. Ніхто не стане заперечувати того факту, що на підприємстві працюють не тільки люди, які за соціальним станом вважаються робітниками, але й ті, що належать до інших соціальних груп. Питання в тому й полягає, щоб виявити соціально-економічні ознаки робітничого класу і соціально-економічні ознаки соціальних груп і верств іншого роду, які в цілому за місцем в системі суспільного виробництва складають частину трудівників соціалістичного суспільства.

З'ясування специфічних соціально-економічних ознак робітничого класу в плані соціальної структури, зайнятих у державному секторі, сприяло б більш успішному розв'язанню питання про соціальні рамки робітничого класу. В свою чергу, це дасть

можливість чіткіше аналізувати робітничий клас і в соціально-політичному плані, як суб'єкта політичних відносин. Але в цій ролі робітничий клас в даній статті не розглядається¹. Клас робітників, як і інші соціальні групи, існує не в силу політичних, а, передусім, соціально-економічних факторів. Оскільки в наведених визначеннях відсутній ряд істотних соціально-економічних ознак робітничого класу, так звані специфічні його властивості, остільки з цих визначень не бачимо, на підставі чого слід або не слід включати, наприклад, інженерів, техніків і інших працівників підприємств державної форми власності до робітничого класу. Звернувши увагу на ознаки, якими автори характеризують робітничий клас, легко помітити, що ознаки «звільнений від експлуатації і перетворений соціалізмом» не є специфічними особливостями виключно робітничого класу, а властиві також і селянству, інтелігенції, службовцям, тобто є спільними для всіх соціальних груп соціалістичного суспільства. При соціалізмі всі вільні від експлуатації. Селянство і інтелігенція поряд з робітничим класом також зазнали корінних змін за соціальним складом і перетворені соціалізмом. Ознаки — проживання в місті або на селі, зайнятість на підприємствах державної форми власності — також не вичерпують якісної визначеності робітничого класу, хоч ознака «праця на підприємствах державної форми власності» є істотною і специфічною в даному питанні. В місті і на селі живуть не тільки робітники, але й інші соціальні групи і верстви населення, а на підприємствах державної форми власності працюють, крім робітників, інженери, техніки, рахівники, допоміжний обслуговуючий персонал. Вказана авторами така ознака, як «зайнятість переважно фізичною працею» є властивою не тільки для робітників, бо не можна сказати, що охорона на заводі, наприклад, не зайнята переважно фізичною працею, а важка чи легка у них праця — це істотної ролі не відіграє. Немає заперечень і проти того, що «робітничий клас є класом, який виробляє основну масу матеріальних цінностей і відіграє провідну роль в організації своєї суспільної праці і соціалістичного суспільства в цілому». До речі, його провідна роль в економіці і політиці якраз і зумовлена тим, що він є виробник основної маси цінностей. Власне кажучи, і всі його інші якості теж зумовлені соціально-виробничими даними. Ознака «основний виробник матеріальних благ» та «провідна роль його в суспільстві» також не наближають нас до відповіді на питання, як, на підставі чого диференціювати і кваліфікувати соціальну приналежність тих ба-

¹ Існування при соціалізмі робітничого класу, селянства і інших соціальних груп і верств обумовлено соціально-економічними ознаками, що доведено марксизмом-ленінізмом. Тому питання про робітничий клас в аспекті соціальної структури треба розглядати, передусім, на основі соціально-економічних, специфічних для нього ознак. Політичних ознак в цьому питанні автор не торкається, бо вони не визначають суті питання, що розглядається.

гатьох груп, що зайняті в матеріальній сфері виробництва державної форми власності, соціально-економічні ознаки яких подібні до робітників і службовців. Здається, тільки врахувавши це, можна ставити питання про соціальні межі робітничого класу.

Для з'ясування цього питання треба зупинитись на аргументах, що наводяться авторами для обґрунтування тези про включення до складу робітничого класу частини інженерно-технічної інтелігенції [див. 6, 47], або всіх, хто зайнятий на підприємствах державної форми власності [див. 3, 37; 14, 31; 12, 58]. Теоретичне підтвердження для включення до складу робітничого класу інженерно-технічної інтелігенції і інших груп службовців О. І. Шкаратан та деякі інші автори [див. 14, 31; 5, 12] вбачали в положенні К. Маркса про «сукупного робітника», де вказується, що в поняття «сукупний робітник» входять не тільки фабрично-заводські робітники, а й працівники інтелектуальної праці, зайняті у виробництві [див. 1, 23, 478—479; 26 (ч. 1), 394—395]. Але К. Маркс не ототожнював поняття «сукупний робітник» і «робітничий клас», про що свідчать ряд авторів [див. 10, 83; 4, 49—50]. Тому дуже коротко зупинимось на цьому положенні К. Маркса.

Розглядаючи технічний поділ праці, технологічний взаємозв'язок персоналу підприємства, що бере участь у виробництві вироблених продуктів [див. 1, 23, 399—400; 26 (ч. 1), 394], К. Маркс говорив про «сукупного робітника», маючи на увазі не тільки виробників матеріальних благ — фабрично-заводських робітників, а й службовців і інших допоміжних працівників. Крім того, введення Марксом поняття «сукупний робітник» було необхідним для доказу того, що за умов капіталістичного засобу виробництва працівники підприємства, незалежно від їхніх трудових функцій (робітники, службовці, інженери, техніки і інші), є експлуатованою силою, що створює додаткову вартість. «Всі ці люди, — писав К. Маркс, — не тільки *безпосередньо* беруть участь у виробництві матеріального багатства, але й обмінюють свою працю *безпосередньо* на гроші як на капітал і тому не тільки відтворюють свою заробітну плату, але безпосередньо створюють ще додаткову вартість для капіталіста» [1, 26 (ч. 1), 395]. В даному разі про «сукупного робітника» говорилося для того, щоб відбити характер виробництва з точки зору пануючих капіталістичних виробничих відносин, показати, як з розвитком капіталістичного виробництва поширюється коло людей, які визискуються капіталом.

Разом з тим К. Маркс розглядав процес матеріального виробництва незалежно від історичних форм, як процес між людиною і природою. «Та обставина, що виробництво споживних вартостей, або благ, відбувається для капіталіста і під його контролем, — відмічав він, — анітрохи не змінює загальної природи цього виробництва» [1, 23, 175]. Розглядаючи процес матеріального виробництва в цьому плані, К. Маркс диференціював працівни-

ків залежно від виду праці (продуктивна, непродуктивна) та її функціональних відмінностей (розумова, фізична) на робітників і службовців, відмічаючи, що у інженера інший зв'язок з виробництвом вироблюваного продукту, ніж у робітника, і «працює він переважно тільки головою» [1, 26 (ч. 1), 394], що інженери, механіки складають «верству», котра «стоїть поза колом фабричних робітників, просто приєднана до них» [1, 23, 400].

До соціалістичного виробництва поняття «сукупний робітник» застосовано для характеристики взаємозв'язку груп працівників, що беруть участь у створенні вироблюваного продукту, в їхньому технологічному поділі праці. І хоч за умов сучасної науково-технічної революції і інтенсивного розвитку виробництва поширюється характеристика «сукупного робітника», але на даному етапі соціалістичного поділу праці ще залишаються істотні функціональні відмінності в праці (розумова або фізична), зберігається соціально-економічна неоднорідність професій і спеціальностей. Якщо у інженерів, техніків, зайнятих в матеріальній сфері виробництва, існує збіг професійно-освітнього рівня з функціональною діяльністю, то їх до робітничого класу відносити не можна. Вони складають соціальну групу, що зветься інженерно-технічною інтелігенцією. Належність до робітничого класу для працівників з вищою і середньою спеціальною освітою (інженер, технік) слід виводити з факту наявності безпосереднього зв'язку з виробництвом матеріальних благ, з фактору виду праці (продуктивна). Токар, слюсар, що закінчили технікум або вуз і одержали професію техника або інженера, але залишились працювати на попередніх посадах, звичайно, залишаються робітниками. Випускники технікуму або вузу¹, що зайняли посади робітників: токаря, слюсаря і т. п., хоч і вищого розряду, теж є за соціальною належністю і соціальним станом робітниками. Інженерів і техніків у виробничій сфері, що займають адміністративні посади або працюють в управлінні, конструкторських бюро, віднести до робітничого класу не можна, бо вони не мають безпосереднього зв'язку із створенням вироблюваного продукту, праця їх функціонально відмінна від праці робітників і являє собою, головним чином, розумову працю управлінську, або виконавчу.

Головним критерієм у визначенні соціальної належності працівників з вищою або середньою спеціальною освітою в матеріальній сфері виробництва служать такі соціально-економічні ознаки, як: місце праці (посада), вид праці (продуктивна, непродуктивна), функціональні відмінності праці (розумова, фізична). Цінною є думка М. М. Руткевича про те, що не слід змішувати інтелігентність, як певну характеристику зростання освіти, культури, творчої активності, інтелектуального рівня тру-

¹ Бувають випадки, коли працівники з інженерною або середньо-технічною освітою залишаються на робітничих посадах, або займають їх.

дящих з інтелігенцією, як соціальною групою соціалістичного суспільства [див. 11, 27; 10, 80]. Треба погодитись з М. М. Руткевичем і в тому, що неправомірно включати до складу робітничого класу групи службовців і інтелігенції [див. 11, 21], яких необхідно розглядати як окрему соціальну групу [див. 11, 21]. Правий М. М. Руткевич і в тому, що К. Маркс не ототожнював робітничий клас ані з «сукупним робітником», ані з сукупністю продуктивної праці, але не можна погодитись з його думкою про те, що «всіх працівників соціалістичного промислового підприємства, включаючи не тільки інженерів, але й директора, безумовно, треба включати до числа осіб, зайнятих продуктивною працею в сфері промислового виробництва» [10, 84]. Констатуючи без аргументації, що, крім робітників, на соціалістичному підприємстві продуктивною працею зайняті інженери, директор (з чого повинно випливати і їхнє єдине соціальне положення — належність до робітничого класу), М. М. Руткевич у той же час каже, що «при аналізі персоналу підприємства треба робити розмежування в залежності від характеру праці і розглядати соціальну структуру колективу промислового підприємства (що складається з робітників, службовців, спеціалістів різного профілю), як частину соціальної структури всього суспільства» [10, 84]. Другий тезис про необхідність виділення соціальних груп серед персоналу промислового підприємства суперечить першому тезисові автора про те, що весь персонал зайнятий продуктивною працею; коли б весь персонал був зайнятий продуктивною працею, то він цілком належав би до робітничого класу. Адже визнання деякими авторами наявності продуктивної праці у інженерно-технічній інтелігенції саме і служить їм підставою для включення її до складу робітничого класу [див. 5, 12].

Наскільки дозволяють рамки статті, торкнемося питання про продуктивну працю в соціалістичному суспільстві з тим, щоб мати можливість кваліфікувати належність до робітничого класу тих або інших соціальних груп, діяльність яких протікає на державних підприємствах.

Питання про види праці в капіталістичному суспільстві (продуктивна, непродуктивна) К. Маркс розглядав з точки зору капіталістичної форми виробництва і з точки зору її речового змісту і результатів. З точки зору капіталістичних виробничих відносин, за яких протікає праця, «*продуктивною є тільки така праця, яка прямо перетворюється в капітал*», — відзначав він [1, 26 (ч. 1), 375]. З другого боку, непродуктивною працею в плані капіталістичних виробничих відносин стає всяка праця (навіть та, що виробляє матеріальні блага), яка не збільшує вартості, не виробляє капітал. «Актор, наприклад, і навіть клоун, є, у відповідності з цим (капіталістичними виробничими відносинами — Г. Р.), продуктивним працівником, — вказував К. Маркс, — коли він працює по найму у капіталіста (антрепренера), якому він повер-

тає більше праці, ніж одержує від нього у формі заробітної плати; тимчасом дрібний кравець, який приходить до капіталіста додому і лагодить йому штани, створюючи для нього тільки споживну вартість, є непродуктивним працівником. Праця першого обмінюється на капітал, праця другого — на доход. Перший рід праці створює додаткову вартість; при другому споживається доход» [1, 26 (ч. 1), 130]. В даному разі рід праці К. Маркс розглядав лише з точки зору панування капіталу. «Тут ми маємо таку характеристику праці,— говорив він,— яка походить не з її змісту або її результату, а з її певної суспільної форми» [1, 26 (ч. 1), 131]. З точки зору капіталу продуктивною є праця будь-якого найманого робітника незалежно від сфери її застосування, тільки б вона приносила додаткову вартість та забезпечувала зростання капіталу.

Але питання про види праці розглядалося основоположниками наукового комунізму і під кутом зору процесу матеріального виробництва в цілому, тобто з точки зору речового змісту праці і її результатів. Це бачимо з вказівки К. Маркса, що «процес праці треба розглянути спочатку незалежно від будь-якої певної суспільної форми» [1, 23, 175]. В цьому плані основоположники наукового комунізму диференціювали зайнятих у виробництві на працівників продуктивної і непродуктивної праці, що створюють і не створюють додатковий продукт в залежності від їхнього конкретного місця в системі суспільного виробництва, характеру трудових функцій, тобто на робітників і службовців, про що свідчить виділення К. Марксом серед персоналу підприємства робітників, що не зв'язані прямо з обробкою сировини, вказівка його на інше виробниче становище робітників (в розумінні працівників), які є наглядачами (техніки, інженери) над іншими робітниками і на їхні відмінності в трудових функціях [див. 1, 26 (ч. 1), 394]. К. Маркс ясно вказував, що «визначення продуктивної праці, виведене з самої природи матеріального виробництва, завжди зберігає своє значення в застосуванні до сукупного робітника, що розглядається як одно ціле. Але воно не підходить більше до кожного з його членів, взятого окремо» [1, 23, 479]. Як бачимо, К. Маркс не вважав продуктивною працю кожного, зайнятого на підприємстві.

Методологічним принципом, що впливає з аналізу продуктивної праці, який дано в «Капіталі» К. Марксом, стосовно до соціалізму, що характеризується якісно відмінними виробничими відносинами, стає визнання продуктивною такої праці при соціалізмі, яка створює поряд з необхідним продуктом додатковий продукт. «Тому під продуктивною працею в соціалістичному суспільстві,— говорить в підручнику з політекономії,— слід розуміти працю, зайняту в сфері матеріального виробництва, яка бере участь у створенні як необхідного, так і додаткового продукту» [8, 118]. І далі вказується, що «праця, яка не бере участі безпо-

середньо у створенні матеріальних благ, не є продуктивною працею» [8, 118]. Звідси видно, що не можна відносити до робітничого класу тих працівників на підприємстві, праця яких не зв'язана безпосередньо з утворенням вироблюваного продукту і не є продуктивною¹. Бездоказною і непереконливою є думка, що «частина нашої інтелігенції, котра зайнята продуктивною працею на заводах, в конструкторських бюро, дослідних установах може розглядатись як науково-освічена верства нашого робітничого класу» [5, 12; див. 6, 47].

На даному етапі розвитку соціалістичного суспільства головним фактором, що обумовлює соціальну належність працівника, є його місце в системі суспільного в цілому і професійного зокрема поділу праці. Про це уже мова йшла в статті. За соціально-економічною ознакою інженерно-технічна інтелігенція в даний час відрізняється від робітників, тому її не можна вважати верствою робітничого класу. Інженерно-технічна інтелігенція за соціальним станом відноситься до службовців. Слід вважати правомірною думку В. М. Кисельова: «...не заперечуючи поширення «сукупного виробника матеріальних благ» навряд чи можна погодитись з положенням про поширення меж робітничого класу» [4, 51]. Але не можна прийняти всі доводи, які висуває автор для підтвердження цього правильного положення. На його думку, один з них полягає в тому, що при поширенні поняття робітничого класу «втрачаються якісні межі між робітничим класом і іншими соціальними верствами соціалістичного суспільства» [4, 51]. З такого роду доводів складається уявлення, що існування «граней», користуючись термінологією автора, між робітничим класом і іншими соціальними верствами залежить не від об'єктивних факторів, а від волі і бажання людей, і що нібито головним є не подолання існуючих соціально-класових відмінностей в соціалістичному суспільстві, а намагання не порушити між ними «якісні межі».

Заперечуючи тим авторам², які вважають продуктивною в соціалістичному суспільстві працю всіх професій, хочеться послатися на образне висловлювання К. Маркса, в якому він яскраво і влучно висміяв апологічну концепцію продуктивності всіх професій: «Філософ виробляє ідеї, поет — вірші, пастор — проповіді, професор — підручники, і т. д. Злочинець виробляє злочини. Коли ми ближче придивимось до того зв'язку, який існує між

¹ Заслужують на увагу також погляди інших авторів щодо питання відносно продуктивної праці і визначення соціальної належності працівників підприємств і установ державної форми власності.

² «Якщо праця робітника, інженера, вчителя, лікаря, актора здійснюється на соціалістичному підприємстві або в соціалістичній установі, в соціалістичній організації, створює матеріальні і духовні блага для себе і для суспільства, зміцнює позиції соціалізму, сприяє його розвитку в комунізм — це продуктивна праця», — робить висновок М. К. Тяпкін [14, 24].

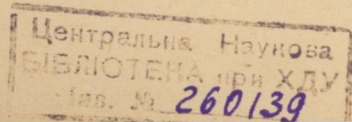
цією останньою галуззю виробництва і суспільством у цілому, то звільнимся від багатьох передсудів. Злочинець виробляє не тільки злочини, але й кримінальне право, а тому і професора, який читає курс кримінального права, і, разом з тим, також і той неминучий підручник, у формі якого цей самий професор викидає свої лекції, як «товар», на загальний ринок товарів» [1, 26 (ч. 1), 369]. Лише один той факт, що всі професійні види праці сприяють розвитку соціалізму і функціонуванню соціалістичного суспільства, зовсім не дає підстав вважати продуктивними всі сфери життя, в яких ця праця здійснюється, а тому і відносити до робітничого класу багатьох з тих груп працівників, які фактично не можуть бути до нього віднесеними.

Нааявність деяких спільних соціально-економічних ознак у інженерно-технічної інтелігенції і інших груп службовців підприємства поряд з робітничим класом (зайнятість у матеріальній сфері виробництва на тих же самих підприємствах державної форми власності, збіг рамок робочого часу і т. п.) не може бути умовою для поширеного визначення меж робітничого класу. Робітникам, на відміну від інженерів, техніків, працівників бухгалтерії, охорони і ін., зайнятих на тих же державних підприємствах, властиві такі соціально-економічні ознаки, які є специфічними тільки для них: безпосередній зв'язок з виробництвом матеріальних благ, матеріальне втілення праці фізичної і розумової у вироблюваних благах, зайнятість продуктивною працею, переважно фізичною, утворення не тільки необхідного, але й додаткового продукту. У виробничій сфері державної форми власності до робітничого класу слід відносити тих працівників, які за місцем своєї праці безпосередньо зв'язані з виробництвом матеріальних благ. Адміністрація підприємства, інженери, техніки, бухгалтерія, медичний персонал, працівники охорони, машиністки і т. п. до робітничого класу не належать, хоч праця всіх перелічених професійних груп і є необхідною умовою виробництва матеріальних благ.

Складним є також питання про аналіз соціальної належності працівників у сфері обслуговування, котра поширюється у зв'язку з науково-технічним прогресом, і визначення в ній працівників, що належать до робітничого класу. Але в даному разі це питання не розглядається.

Якщо кваліфікувати належність до робітничого класу, то, передусім, треба враховувати певні специфічні соціально-економічні ознаки, які властиві тільки йому і відбивають його якісну визначеність.

Робітничий клас СРСР — це та соціальна група в соціальній структурі суспільства, яка зайнята продуктивною працею на підприємствах державної форми власності, тобто ті люди, фізична і розумова праця яких безпосередньо втілюється у вироблені блага, у створення як необхідного, так і додаткового продукту.

Цим визначається соціально-економічна суть робітничого класу. Можна назвати й інші ознаки робітничого класу: відіграючий провідну роль у виробництві і житті суспільства, носій соціалістичної ідеології і т. д., тобто ті ознаки, які є похідними.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, 26, (ч. 1).
2. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
3. Т. С. Баталіна. Об изучении социального и профессионального состава населения Петербурга—Ленинграда. «Вестник ЛГУ, серия — экономика, философия, право», вып. 2, № 11, 1963.
4. В. Н. Киселев. Рабочий класс СССР — руководящая сила строительства коммунизма. Казань, 1969.
5. Ф. Г. Кротов, Л. В. Фокин, О. И. Шкаратан. Рабочий класс — ведущая сила строительства коммунизма. М., 1965.
6. С. А. Кугель. Закономерности изменения социальной структуры общества при переходе к коммунизму. Экономиздат, М., 1963.
7. Некоторые проблемы изучения социальной структуры общества. Л., 1965.
8. Политическая экономия. Социализм — первая фаза коммунистического способа производства. М., 1969.
9. Процессы изменения социальной структуры в советском обществе. Свердловск, 1967.
10. М. Н. Руткевич. О критерии социальных-различий и их применении к интеллигенции. — В сб. «Процессы изменения социальной структуры в советском обществе», Свердловск, 1967.
11. М. Н. Руткевич. О понятии интеллигенции как социального слоя социалистического общества. «Философские науки», 1966, № 4.
12. Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, М., 1966.
13. Н. К. Тяпкин. Коммунистическая организация общественного труда. Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. докт. эконом. наук. М., 1969.
14. О. И. Шкаратан. Социальная структура советского рабочего класса. «Вопросы философии», 1967, № 1.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС І ЗМІНА ХАРАКТЕРУ ПРАЦІ РОБІТНИКІВ

К. Ф. Романенко

Головне економічне завдання радянського народу на даному етапі полягає у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Від того, як розвиватиметься народне господарство, залежать і темпи руху вперед радянського суспільства, і хід змагання двох світових систем, і вклад нашої країни у світовий революційний процес.

В основу економічної політики Комуністичної партії і Радянського уряду покладені висновки, зроблені у свій час В. І. Леніним про необхідність переважаючого розвитку важкої промисловості, її провідну роль у піднесенні сільського господарства, підвищенні матеріального та культурного рівня радянського народу [див. 1, 422].

Основний напрям економічної політики, що відповідає сучасному етапові розвитку країни, визначено у рішеннях XXIII з'їзду КПРС та наступних Пленумів Центрального Комітету. «Ми й далі будемо приділяти першорядну увагу піднесенню важкої промисловості,— говорить в доповіді Л. І. Брежнєва.— Разом із тим прискореними темпами розвиватимуться сільське господарство, галузі промисловості, які виробляють товари народного споживання, сфера обслуговування. Це необхідно для дальшого збільшення економічної могутності країни, для науково-технічного прогресу, для нового піднесення добробуту радянських людей» [4, 30].

Переважаючий розвиток важкої промисловості, безперервний технічний прогрес, підвищення продуктивності праці забезпечують зростання не тільки всіх галузей промисловості, сільського господарства, а й матеріального та культурного рівня трудящих, а також сприяють зближенню праці робітників та інженерно-технічних працівників.

В умовах соціалістичного ладу науково-технічний прогрес має не тільки економічне, а й велике соціальне значення, бо веде до органічного злиття науки з виробництвом. Сучасна наука стає органічною частиною всього прогресу сучасного виробництва. Її все більше просувають вперед не самі професіональні вчені, а різною мірою всі учасники виробничого процесу.

Говорячи про значення злиття науки з виробництвом, В. І. Ленін писав: «Перед союзом представників науки, пролетаріату і техніки не встоїть ніяка темна сила» [1, 30, 365]. З того часу авторитет радянської науки незмірно зріс. Радянські вчені відіграють велику роль у розвитку світової науки. Їм належить ряд значних відкриттів у галузі математики, радіоелектроніки, теорії твердого тіла, механіки, аеродинаміки, теоретичної фізики, хімії. Радянський Союз першим почав використовувати енергію атомного ядра в мирних цілях.

У соціалістичному суспільстві технічний прогрес відповідає назрілим інтересам трудящих, полегшує і докорінно змінює характер праці мільйонів людей, створює умови для скорочення тривалості робочого дня.

Гармонійне поєднання потреб економіки і соціальних можливостей, що створюються при соціалізмі, забезпечує умови для дальшого подолання істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею, поступового зближення культурно-технічного рівня робітничого класу та інженерно-технічної інтелігенції. Головним фактором такого зближення є докорінна зміна характеру і змісту праці робітників.

У процесі такої зміни ліквідується ручна праця, з'являються нові професії, збільшується частка кваліфікованої праці, іншою стає професійна структура робітничого класу. Так, з 1925 р. по 1959 р. кількість кваліфікованих робітників у нашій країні зрос-

ла від 18,5 до 51,7%, а некваліфікованих зменшилась від 40,2 до 1,9% [8, 34].

У зв'язку з великими темпами розвитку промислового виробництва, зростанням його технічної оснащеності збільшуються потреби в кадрах високої кваліфікації. Тільки протягом 1966 р. на підприємствах, в установах і організаціях 3 млн. 970 тис. робітників і службовців здобули нові професії, у 1967 р. їх число становило 4 млн. 870 тис. [11, 667].

Якщо до революції основними робітниками на будовах були землекопи, муляри, теслярі, вантажники, то за радянського ладу землекоп став машиністом екскаватора, вантажник — машиністом підйомного крана.

Протягом 1965—1969 рр. кількість будівельників, що виконують роботу з допомогою машин і механізмів, збільшилась у масштабах країни на 200 тис. чол. У харківському будівельно-монтажному управлінні «Промбуд-2», наприклад, земляні роботи механізовані на 85%, навантажувально-розвантажувальні — на 96, штукатурні — на 70% [14].

Технічний прогрес вимагає розширення і виробничого профілю робітника, примушує його опановувати суміжні професії. На Харківському тракторному заводі ім. Орджонікідзе в 1961 р. робітників, які володіли однією професією, було 80%, у 1965 р. таких залишилось 65% [17].

Отже, з наближенням до комунізму змінюється кількісний і якісний склад робітничого класу. Зменшується процент робітників, що мають одну професію, і збільшується число тих, які опанували дві—три і більше професій. Ці тенденції зумовлені дальшим науково-технічним прогресом, механізацією і автоматизацією виробничих процесів.

Зміни в структурному складі робітничого класу пов'язані із змінами в характері і змісті праці робітника. Основні її види все більше вимагають глибокого розуміння наукових основ виробництва.

Звідси випливає, що технічний прогрес викликає корінні зміни у праці робітників будь-якої галузі виробництва. Поступово зникає характерний для умов соціалізму професіональний поділ праці, розширюється техніко-економічний кругозір робітника. Наш робітник — це робітник механізованої праці, робітник-інтелігент. Його відрізняє вміння самостійно виконувати всі трудові операції закінченого технологічного процесу на певному робочому місці.

Зміна характеру праці робітників, що веде до зближення робітників та інженерно-технічної інтелігенції, має ще й інше важливе значення, а саме: створює умови для розвитку технічної творчості, раціоналізації та винахідництва.

Основні принципи, на яких ґрунтуються раціоналізація і винахідництво в СРСР, розробив В. І. Ленін. Вони сформульовані

в декреті, який утверджував «Положення про винахідників» [9, 728].

Всі корисні винаходи і раціоналізаторські пропозиції цим декретом оголошувались надбанням країни і мали надходити в загальне користування всіх громадян та установ. Автори одержували відповідні матеріальні винагороди з боку держави.

Робітничий клас соціалістичного суспільства є господарем всіх матеріальних цінностей. В його руках політична влада і духовні багатства. Через це він глибоко зацікавлений у розвитку виробництва. Вдосконалюючи техніку, робітники забезпечують впровадження у виробництво наукових відкриттів. Вони перевіряють, допрацьовують, уточнюють і освоюють ці відкриття, внаслідок чого підтверджується чи не підтверджується цінність останніх на даному етапі розвитку виробництва.

Така діяльність робітників має глибоко творчий характер. Технічна творчість безпосередніх виробників матеріальних благ має місце і при капіталізмі, але капіталістична промисловість «відокремлює науку, як самостійну потенцію виробництва, від праці і змушує її служити капіталові» [2, 346].

В умовах соціалістичного суспільства держава організовує і спрямовує розвиток технічної творчості робітників. Наприклад, уже в 20-х роках технічні пропозиції в нашій країні розглядалися на виробничих нарадах підприємств. У період індустріалізації на фабриках і заводах Москви, Ленінграда, Харкова та інших міст, виникають науково-технічні товариства (НТТ). Їх діяльність у порівнянні з існуючими раніше технічними гуртками значно розширилась. Ці товариства брали участь у розробці народно-господарських планів країни і підприємств, допомагали робітникам підвищувати кваліфікацію і оволодівати новою технікою. На початку 30-х років технічна творчість набуває масового характеру. Виникає єдине добровільне товариство раціоналізаторів та винахідників, а в 1932 р. відбувається перший з'їзд останніх. У 1934—1936 рр. кількість раціоналізаторів та винахідників становила 500 тис. чол. Вони внесли 666 тис. пропозицій щодо поліпшення техніки і технології виробництва [6, 71].

На сучасному етапі комуністичного будівництва вже не тисячі, а мільйони талановитих новаторів рухають вперед виробництво. У 1966 р. в цьому русі брало участь 3 млн. чол., в тому числі понад 2 млн. робітників [12, 13]. Тільки за семирічку (1959—1965 рр.) вони зекономили державі 10 млрд. крб. У 1968 р. армія раціоналізаторів досягла 3258 тис. чол., 3045 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій впроваджено у виробництво, що дало 2484 тис. крб. економії [13, 2]. У русі раціоналізаторів і винахідників беруть активну участь і робітники, і інженерно-технічні працівники. Про це свідчать дані по ХТЗ (табл. 1) [14].

Таблиця 1

Роки	Кількість раціоналізаторів і винахідників, %		
	Робітників	ІТП	Службовців
1961	40,6	58,5	0,9
1965	41,0	58,7	0,3

З допомогою НТТ останнім часом виникло багато нових суспільних форм праці вчених, інженерів, техніків, робітників-новаторів. Найефективнішими з них є конструкторські і технологічні бюро, бюро технічної інформації, науково-дослідні лабораторії та ін. Все це свідчить про організованість і цілеспрямованість творчої праці в соціалістичному суспільстві.

Слід зазначити, що творча праця вимагає відповідного рівня знань. Одного лише виробничого досвіду тут замало. Механізація та автоматизація виробництва, його вдосконалення неможливі без певних спеціальних знань робітників. Однак спеціальні знання бувають тільки тоді міцними, коли ґрунтуються на достатній загальноосвітній базі. В. І. Ленін підкреслював, що завдання соціалістичного (а значить, і комуністичного) будівництва можна «розв'язати, тільки оволодівши всім сучасним знанням» [1, 31, 254].

Від рівня освіти багато в чому залежить освоєння робітником нової техніки, виробнича кваліфікація і творчі здібності виробників матеріальних благ. Для здобуття одного й того ж кваліфікаційного розряду, наприклад, робітникові з освітою 7 класів потрібно у два рази, а з середньою освітою в п'ять раз менше часу, ніж робітникові з початковою освітою [7, 106].

Виробництво залучає робітників до творчого процесу, а отже, і стимулює підвищення знань. Через те цілком закономірно, що при соціалізмі загальноосвітній рівень трудящих з кожним роком зростає. Якщо в 1939 р. середню (повну і неповну) і вищу освіту мали 8%, а в 1959 р. 39%, то в 1967 р. 50% робітників [11, 34]. Про підвищення загальноосвітнього рівня робітників свідчать, зокрема, і дані харківського заводу «Кондиціонер» (табл. 2 [17]).

Таблиця 2

Кількість робітників, %	1965 р.	1967 р.	1968 р.	1969 р.
З вищою освітою	5,58	7,65	7,75	8,2
середньою „	16,3	31	30,8	29,2
середньотехнічною „	14	10,8	11,1	13,7

Освітній рівень робітників значною мірою впливає на трудову активність, зокрема стимулює їх участь в раціоналізаторському русі. Це видно з табл. 3 [16].

Таблиця 3

Кількість раціоналізаторів і винахідників, %	1966 р.	1967 р.
З вищою освітою	30	31
середньою "	59	58
початковою "	11	11

На сучасному етапі розвитку виробництва зростає число робітників, які обслуговують машини та обладнання. Їх освітній рівень значно вищий, ніж усіх працівників, зайнятих переважно фізичною працею в цілому. Так, за даними перепису в 1959 р. на 1000 чоловік, зайнятих фізичною працею, припадало 316 з вищою і середньою освітою, а на робітників, що обслуговують машини та обладнання, — 626 чоловік [10, 48, 49].

Діяльність таких робітників включає також елементи інтелектуальної праці, наближається до роботи інженерно-технічного працівника.

Таким чином, науково-технічний прогрес і зміни в характері праці робітників взаємно обумовлені і становлять єдиний процес подолання істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею. У доповіді, присвяченій 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, Л. І. Брежнев говорив: «Ми тримаємо курс на те, щоб поступово подолати відмінності між людьми фізичної і розумової праці. Для цього потрібен ще не один крок у розвитку економіки і культури, поліпшенні умов і зміні характеру праці, в дальшому підвищенні культурного і професійно-технічного рівня всього народу» [5, 29].

Велика життєва сила політики Комуністичної партії полягає в тому, що вона спирається на непорушну основу марксистсько-ленінської теорії, на знання об'єктивних законів суспільного розвитку та їх використання в інтересах будівництва комунізму.

Однією з найважливіших умов розв'язання цього історичного завдання є дальша інтенсифікація виробництва, підвищення його ефективності, прискорення технічного прогресу, вдосконалення виробничих відносин, зближення фізичної і розумової праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 30, 31, 32.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
3. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Політвидав України, 1966.
4. Л. І. Брежнев. П'ятдесят років великих перемог соціалізму. Політвидав України, 1967.

5. Л. І. Брежнев. Справа Леніна живе й перемагає. Політвидав України, 1970.
6. Рабочий класс — ведущая сила строительства коммунизма. «Мысль», 1965
7. Б. И. Еремеев. Социально-экономические проблемы технического творчества в СССР, «Мысль», 1965.
8. Д. Мариненко. Человек и труд. «Прапор», Харьков, 1968.
9. Справочник для изобретателя и рационализатора, Машгиз, 1962.
10. СССР в цифрах в 1961 году. «Статистика», 1962.
11. Народное хозяйство СССР в 1968 году. «Статистика», 1969 г.
12. «Социалистический труд», 1967, № 6.
13. «Изобретатель и рационализатор», 1969, № 6.
14. Архів ХТЗ за 1966 р. Довідка про підвищення культурно-технічного рівня робітників за 1961—1965 рр.
15. Архів заводу «Серп і молот» за 1966/67 р. Довідка про склад раціоналізаторів і винахідників.
16. Матеріали соціалістичних досліджень, проведених на заводі «Кондиціонер» за роки восьмої п'ятирічки, 1969 р.
17. Архів «Харківпромбуду» за 1966—1969 рр.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ВИРОБНИЧИЙ КОЛЕКТИВ — ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ВИХОВАННЯ У РОБІТНИКІВ КОМУНІСТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СУСПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

А. Я. Варава

Останнім часом в нашій літературі значно підвищився інтерес до вивчення питань комуністичного виховання трудящих. Зростаюча увага дослідників до цих проблем пояснюється надзвичайною соціальною важливістю їх. Адже виховання має сприятиме швидшому перетворенню в життя наукової програми створення комуністичного суспільства. Саме тому в Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» підкреслюється, що «будівництво комунізму Ленін розглядав як комплексне завдання, в якому розв'язання економічних і соціально-політичних проблем органічно зв'язане з формуванням нової людини, з вихованням, навчанням «**всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей**» [2, 52].

Одноразово з цим у системі комуністичного виховання трудящих засновник радянської держави виділяв необхідність формування у кожного члена суспільства комуністичного ставлення до соціалістичної власності. Так, ще в перші роки народної влади, звертаючись до населення республіки, В. І. Ленін закликав маси: «Бережіть, охороняйте, як зіницю ока, землю, хліб, фабрики, знаряддя, продукти, транспорт — все це віднині буде **цілком** нашим; загальнонародним добром» [1, 261].

Вождь трудового народу не уявляв мети (і змісту) соціалізму без переходу головних засобів виробництва у власність всього суспільства та охорони їх широкими верствами трудового народу. Ленінські заповіді відносно бережливого ставлення до за-

гальнонародного добра не втратили своєї актуальності і сьогодні. Боротьба за сумлінне ставлення до соціалістичної власності, за економію і зростання достатку країни стає у нас справою всієї партії, всього народу.

Свідоме ставлення до колективної власності відіграє неабияку роль у справі підвищення ефективності виробництва і зростання продуктивності праці. На грудневому (1969 р.) Пленумі ЦК КПРС відзначалося, що вирішальним напрямком господарського розвитку СРСР в даний період стало максимальне підвищення ефективності суспільного виробництва.

Безпосередніми факторами, які сприяють своєчасному здійсненню цього важливого завдання, є комуністичне ставлення до народного добра, до кожної машини і механізму, кожного граму сировини і палива, кожної хвилини робочого часу і т. д.

Особливе місце у вихованні в трудящих сумлінного відношення до соціалістичної власності належить виробничому колективу. Соціалістичний трудовий колектив — це організаційно оформлена спільність працівників підприємства для вирішення важливих матеріальних, ідейно-політичних і моральних завдань. Він виступає у вигляді специфічної ланки «взаємодіючих людей», де виробляються необхідні засоби життя, концентруються найширші можливості і цінності соціалізму.

У виробничому колективі працівник одержує винагороду за кількість і якість вкладеної праці, проявляє суспільно-політичну активність, утверджує себе як особу. В гущі трудових відносин у членів колективу виникають відповідні почуття, навички і спрямування, формуються визначені прагнення, одним із яких є потреба комуністичного ставлення до суспільної власності.

Нарешті, соціалістичний трудовий колектив — це структурна клітинка суспільства (організована на основі суспільного володіння засобами виробництва), в якій реалізуються відносини співдружності і взаємодопомоги, здорового змагання і ентузіазму вільних та рівноправних працівників.

Отже, виховання у виробничому колективі відбувається під впливом конкретних обставин, що виступають «об'єктивним фактором» формування свідомості та поведінки трудящих. Разом з тим, виховання працівників трудового колективу не може здійснюватися стихійно, як самоплинний процес. Тут діють також і суб'єктивні фактори, зокрема, цілеспрямовуюча робота Комуністичної партії, державних та суспільних організацій, що допомагають трудящим у своєчасному політичному осмисленні їх діяльності, проведенні непримиренної боротьби з пережитками минулого, консолідації зусиль на своєчасне виконання виробничих планів і завдань.

Ці організації всю свою діяльність спрямовують на виховання робітників, мобілізацію досвіду, ініціативи, творчих пошуків у членів колективу, на вирішення проблем, висунутих загальним

ходом суспільного розвитку. В результаті цього всередині виробничих колективів країни формуються чудові принципи: за працю братися із задоволенням, розглядаючи її як потребу, свідомо відноситись до промислового обладнання, будівель, верстатів і т. п., боротися за продовження терміну дії механізмів, систем і цілих комплексів, добиватись високої продуктивності праці та якості готової продукції, дотримуватися найсуворішого режиму економії державних коштів і матеріалів.

На формування і розвиток у трудящих цих передових факторів впливають різноманітні чинники. Але найбільш дійовими засобами серед них слід вважати впровадження в практику виробництва прогресивних методів організації і управління трудовими процесами, знаходження нових ефективних форм керівництва і господарювання. Проведення оглядів економії ресурсів і матеріалів, конференцій з якості виробів та стану знарядь виробництва, рейдів контролю за науковим використанням головних і допоміжних фондів промислових колективів відіграє значну роль у вихованні працівників соціалістичних підприємств.

Перелічені заходи породжують масову творчу активність робітників, відповідальність кожного не лише за свої, але й за справи колективу, сприяють зростанню свідомого ставлення до суспільної власності. Наприклад, коли на Комунарському ордену Трудового Червоного Прапора металургійному заводі проводився Вседонецький огляд економії ресурсів у фонд великої хімії, в ньому взяли участь колективи всіх 32 цехів підприємства-гіганта. Лише до складу оглядових комісій було введено 312 робітників та службовців.

У вигляді заохочуючих заходів під час огляду партійний комітет, завком профспілки та дирекція підприємства використали як матеріальні (три премії: 500, 400 і 200 крб.), так і моральні стимули — грамоти, вимпели, заводську і цехові дошки трудової слави і т. д. В комісії надійшло 1286 пропозицій, з яких було прийнято до впровадження у виробництво 868, з економічною вигодою на 1014 тис. крб.

Протягом першого півріччя 1966 р. було впроваджено у виробництво 376 пропозицій з економічним вирашем в 282,4 тис. крб. Найбільш активну участь в огляді економії ресурсів і матеріалів взяли трудящі провідних цехів: доменного, механічного, мартенівського та ін. Так, робітниками механічного цеху було подано 147 пропозицій, з яких реалізовано 49 з економічним ефектом в 52 тис. крб.

В доменному цеху підприємства оглядовою комісією було одержано 71 пропозицію, впровадили у виробництво — 38, економічна вигода одержана в розмірі 87 тис. крб. і т. д. Таким чином, цей приклад переконливо показує, що натхненна праця і ентузіазм людей, направлені на свідоме ставлення до суспільної

власності, формування у них передових моральних норм і почуттів, з успіхом розгортається в даному виробничому колективі.

Могутнім виховним фактором працівників виробничих колективів є також організація соціалістичного змагання. Систематичне впровадження нових форм змагання та своєчасний контроль за виконанням взятих зобов'язань дозволяє не тільки поживавити трудову активність виробників, а й підвищити рівень їх свідомості, твердо закріпити принцип комуністичного ставлення до суспільної власності.

Серед численних промислових колективів республіки зараз існує немало зразків діяльного пошуку ефективних форм соціалістичного змагання, спроб використання їх у виховних цілях. На Північнодонецькому ордені Леніна хімічному комбінаті, наприклад, за ініціативою старшого апаратника цеху синтетичних мономерів комуніста Г. Захарченка, розгорнулось змагання за бережливе ставлення до виробничих потужностей, економію на кожному робочому місці та створення фонду заощадження до 50-річчя Радянської влади.

Передовий робітник у співдружності з інженерно-технічними працівниками здійснив економічні розрахунки найбільш оптимальних параметрів, згідно з якими необхідно вести технологічний процес, і впровадив їх у виробництво. Це привело: по-перше, до подовження терміну дії обладнання і заощадження на робочому місці (протягом першого півріччя 1967 р.) 15 тис. крб. державних коштів; по-друге, до значного покращання якості капролактаму та скорочення затрат сировини на його виробництво. Крім цього, новатор зобов'язався за рахунок використання резервів виробництва виконати п'ятирічне завдання на своєму робочому місці за 4 роки 7 місяців, зекономити за цей час 100 тис. крб.

Ініціатива Г. Захарченка знайшла на комбінаті широку підтримку. Особисті зобов'язання взяли 675 робітників, які лише до свята 50-річчя Жовтня дали економії 347,3 тис. крб. Колектив підприємства прийняв також підвищене зобов'язання по виробництву надпланової продукції, економії електроенергії, збільшенню випуску продукції на кожний карбованець основних фондів, зменшенню затрат на кожний карбованець товарної продукції і т. д.

Передовий досвід північнодонецьких хіміків схвалено Центральним Комітетом КП України і рекомендовано до масового поширення серед промислових колективів республіки. Під керівництвом партійних, профспілкових та комсомольських організацій в трудових колективах міст і робітничих селищ проходить вивчення та впровадження у виробництво цінного почину ударника комуністичної праці Г. Захарченка, організується соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки, формується у трудівників свідоме ставлення до народного добра.

На підтримку соціалістичного змагання по створенню фондів заощадження, сумлінного ставлення до засобів виробництва (як основи соціалістичної власності) та дострокового виконання п'ятирічних завдань виступили також колективи Горлівського азотнотукового, Одеського суперфосфатного, Київського комбінату хімічних волокон та Вінницького хімічного комбінату. Результати цього патріотичного руху величезні. Тільки за 1967 р. хіміками республіки було дано понад план 200 тис. тонн мінеральних добрив, 15,3 тис. тонн сірчаної кислоти, 11 тис. тонн хімічного волокна і багато іншої продукції. Розгортання змагання і виховання робітників хімічних підприємств добре позначилось також на продуктивності праці. За цей час вона виросла на 7,3%, що є новим досягненням у трудових звершеннях робітників Радянської України.

На вірному шляху боротьби за економію, підвищення продуктивності праці та зміцнення суспільної власності знаходяться й колективи промислових підприємств індустріального Харкова і області. Тут добре розуміють, що ошадливе ставлення до матеріалів, народного карбованця, як і пошуки більш раціональних способів ведення господарства не з'являються самі собою. Вони виховуються у кожного робітника позитивним почином, творчою атмосферою трудового колективу, високим усвідомленням обов'язку та відповідальності за доручену справу на виробництві. Партиїні, профспілкові і комсомольські організації передових підприємств міста проводять значну виховну роботу серед трудящих.

Залучивши трудящих до змагання за дострокове виконання завдань, скорочуючи строки п'ятирічки, вони сприяють формуванню у працівників нової дисципліни праці та сумлінного ставлення до соціалістичної власності. У зв'язку з цим план десяти місяців виробництва та випуску важливих виробів 1967 р. в області було виконано достроково. Понад план державі дано на 65 мільйонів крб. різноманітної продукції.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання, ініціатива і творчість трудящих Харківщини в наступні роки. Партиїні і громадські організації настійно займаються пошуками нових форм соціалістичного змагання. Ударний харківський процент, з яким виступили працівники промислового міста до сторіччя з дня народження В. І. Леніна, відомий зараз не лише на Україні, але й далеко за її межами. Початківцями цього змагання стали робітники електромеханічного заводу. Колектив механічного цеху № 5 зобов'язався до знаменної дати виробити понад план 33 електродвигуни на 46 800 крб., тобто підвищити продуктивність праці на 1%.

Цей почин схвалено міським комітетом партії та обласною профспілковою радою. Визначивши шляхом розрахунків свої можливості і величину ювілейного процента, колективи під-

приємств — підшипникового, «Кондиціонеру» та інших, приводять в дію нові резерви виробництва, щоб з честю виконати зобов'язання.

Сила цього змагання в тому, що кожний успіх чи досягнення одного робітника заставляють переглянути все застаріле в праці колективу, замінити його більш прогресивним, дійовим. В ході змагання значно зростає свідомість працівників, відношення їх до праці та соціалістичної власності. Так, на електромеханічному заводі лише за сім місяців 1969 р. вироблено понад план різноманітних електричних машин та обладнання на сотні тисяч карбованців. Тільки в механічному цеху № 6 цього підприємства продуктивність праці зросла на 14%.

У боротьбі за ударний процент з успіхом вирішується і ряд інших виробничих проблем: збільшення фондівддачі, поліпшення якості продукції, зниження її собівартості і т. д.

Дбають про виховну роботу і в колективі Кременчуцького автомобільного заводу на Полтавщині. Партійний комітет підприємства спрямовує свою роботу так, щоб профспілкові, комсомольські та інші громадські організації будили творчу ініціативу трудящих, перебували в перших рядах борців за комуністичне ставлення до суспільної власності, керували технічним прогресом і науковою організацією праці в колективі.

З метою боротьби за високу продуктивність праці і економію коштів (крім роз'яснювальної роботи, матеріального заохочення і т. п.) тут широко використовують засоби наочної агітації, пресу та сатирико-гумористичні можливості художньої самодіяльності. Досягнуті успіхи у виховній діяльності позитивно позначилися і на виробничих показниках цього колективу. План 1969 р. порівняно з минулим роком було виконано на 108,5% [див. 3].

Підприємство одержало 29 млн. 706 тис. крб. прибутку, з яких понад план — 489,5 тис. крб. Продуктивність праці зросла на 5,8%.

Аналогічні виховні заходи серед трудящих практикує й колектив тепловозоремонтного заводу імені Жданова, що в обласному центрі.

Передовики заводу виступили з патріотичним закликком п'ятиденне завдання виконувати за чотири дні. Воно знайшло широкий відгук серед працівників інших підприємств міста. На сьогодні понад 3,5 тис. полтавців підхопили почин тепловозоремонтників.

Значних досягнень у боротьбі за підвищення продуктивності праці, економію матеріалів, ефективне використання виробничих потужностей, примноження соціалістичної власності добились також виробничі колективи Київської, Дніпропетровської, Запорізької та інших областей республіки. Це ще одне підтвердження сили, життєздатності і величезних економічних можливостей соціалістичного ладу, в умовах якого трудящі маси самі

є творцями свого життя, власним досвідом вирішують складні питання соціалістичного співжиття і виховання.

Всебічно розвиваючи соціалістичну демократію, ініціативу і самодіяльність мас, Комуністична партія залучає усіх трудящих до фактичної участі в практиці будівництва нового життя, створенні матеріально-технічної бази, удосконаленні суспільних відносин та вихованні особи комунізму.

Однак слід визнати і той факт, що не скрізь ще в однаковій мірі проводиться змістовна робота по формуванню у трудящих комуністичного ставлення до соціалістичної власності, вихованню у них почуття ощадливості і бережливості. На окремих підприємствах і будовах республіки зустрічаються випадки формального відношення до справи, відсутності належної гласності соціалістичного змагання, недостатнього контролю за взятими зобов'язаннями і т. п.

На лубенському заводі «Комунар», колектив якого в попередні роки добився відповідних зрушень у продуктивності праці, використанні резервів виробництва і економії матеріалів, останнім часом втратили ініціативу і розгубили досягнуті здобутки. Послаблення виховної роботи серед трудящих з боку партійної та профспілкової організацій, недостатній контроль за взятими зобов'язаннями, нерішучість в поширенні передового досвіду привели до погіршення виробничої і трудової дисципліни в колективі.

Тому не може бути випадковим те явище, що цей колектив має погану організацію праці і виробництва, втрати робочого часу і несвоєчасне виконання виробничих завдань.

Окрім зазначеного, в деяких виробничих колективах мають місце пряме розбазарювання державного майна, ознаки марнотратства і крадіжки.

В передовій статті «Правди» від 15 лютого 1970 р. відзначалося, наприклад, що на Херсонському бавовняно-паперовому комбінаті в 1969 р. (за порівняно короткий час) викрадено матеріальних цінностей на 10,6 тис. крб. Подібні негативні явища мають місце і в інших виробничих колективах. Так, на ждановському металургійному заводі «Азовсталь» відвантажили замовникам десятки тисяч тонн листової сталі товщиною набагато більше, ніж значилося в замовленні. Звідси на підприємстві великі перевитрати металу по номенклатурі виробів і не досить стабільне зростання продуктивності праці.

Цілком ясно, що партійні та громадські організації цих колективів не дали належної оцінки подібним фактам, не обговорили дій працівників, які допустили марнотратство народних коштів та матеріалів, не звернули належної уваги на необхідність покращання виховної роботи серед виробничників. Важливі питання ощадливості і бережливості, сумлінного ставлення до народного добра проходять повз увагу цих організацій, а комуні-

сти, комсомольці і члени профспілки все ще миряться з випадками розбазарювання суспільної власності, а то і з крадіжками.

Такі тенденції не можуть не викликати занепокоєння і осуду.

Щоб виховання трудящих у виробничому колективі проходило успішно, виховним органам слід добиватися згуртування його членів, вироблення свідомої дисципліни праці і спрямованої поведінки, розуміння працівниками всієї важливості завдань. Діяльність трудового колективу має відповідати загальнонародним інтересам, спрямовуватись на практичну реалізацію планів комуністичного будівництва, економічного, соціального і духовного розвитку соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 26.
2. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1970.
3. Статистичний бюллетень № 12/114, январь 1969 г., Полтава.

СОЦІАЛІСТИЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВІЙ СТРУКТУРІ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

К. О. Полякова

В наші дні, коли науково-технічна революція стала «однією з головних ділянок історичного змагання між капіталізмом і соціалізмом» [8, 20], проблема інтелігенції, її ролі і місця в житті суспільства є особливо актуальною. Пояснюється це перш за все тим, що сучасний соціально-економічний прогрес багато в чому залежить від наукового і технічного потенціалу країни, при визначенні якого важливе значення має кількість вчених, інженерів та спеціалістів інших галузей знань. Саме тому всі країни як соціалістичні, так і капіталістичні прагнуть збільшити число кваліфікованих спеціалістів.

Соціалізм, як ніякий інший устрій, вчив В. І. Ленін, має потребу в освічених працівниках. Це впливає з особливостями нового суспільства, яке базується на всебічному використанні досягнень науки і техніки, на науковій організації суспільного життя. Саме тому ще напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції В. І. Ленін писав: «...нам потрібні в більшому і більшому, проти попереднього, числі інженери, агрономи, техніки, науково-освічені спеціалісти всякого роду...» [2, 26, 83].

Завдяки невтомній турботі В. І. Леніна і правильній науковій кадровій політиці, яку проводить Комуністична партія протягом п'ятдесяти років Радянської влади, вищі і середні спеціальні учбові заклади підготували 20,6 млн. спеціалістів, з них 7,9 млн. —

з вищою освітою і 12,7 млн. — з середньою спеціальною освітою [22, 688]. «За питомою вагою інтелігенція в нашій країні, — відзначає радянський вчений А. К. Курильов, — стає другою соціальною групою після робітничого класу» [15, 112]. Люди інтелектуальної праці разом з робітничим класом та колгоспним селянством трудяться в усіх ланках економіки, науки, культури, віддають свої знання і талант великій справі побудови комунізму. «І чим більше зростатиме культура нашого суспільства, — говорив Л. І. Брежнев, — чим далі піде прогрес науки і техніки, тим помітніше зростатиме роль інтелігенції в розв'язанні грандіозних завдань, які стоять перед радянським народом» [5, 23].

Кількісне зростання інтелігенції, в однаковій мірі як і зростання її ролі в соціалістичному суспільстві, явно лякає наших ідейних ворогів, які бачать в цьому важливий фактор, що позначається на результаті змагання двох систем — соціалістичної і капіталістичної. Саме під цим кутом зору наприкінці 50-х років нашого століття групі вчених Каліфорнійського технологічного інституту було доручено розробити прогноз зростання інтелектуального потенціалу двох систем, які змагаються, на наступні 100 років. «Внаслідок концентрованих зусиль, — стверджувалось в резюме дослідження, — Радянський Союз швидко обігнав Сполучені Штати по числу дипломованих спеціалістів. Зараз його навчальні заклади готують вдвоє більше наукових працівників, ніж наші. Цілком вірогідно, що цей розрив буде зростати ще протягом деякого часу» [14, 219].

І дійсно, в кінці 60-х років у нашій країні працювало дипломованих спеціалістів у три рази більше, ніж у США [23]. Це яскраве свідчення постійного піклування КПРС про підвищення освіти і культури нашого народу примушує шаленіти ворогів комунізму, які прагнуть будь-якими засобами посягти розбрат між робітничим класом, Комуністичною партією та інтелігенцією, щоб перешкодити побудові комуністичного суспільства. З цією метою ідеологи сучасного антикомунізму не обмежуються проповіддю уже відомих концепцій «єдиного індустріального суспільства», «стадій росту», «конвергенції» і т. п. Вони беруть на ідеологічне озброєння нові «технократичні» і «елітарні» концепції, щоб довести, що нібито прогрес науки і техніки заперечує вчення К. Маркса і В. І. Леніна про робітничий клас як керівну силу соціалістичного розвитку і висуває в авангард історичного процесу інтелігенцію. У зв'язку з цим деякі буржуазні соціологи вважають, що інтелігенція в соціалістичному суспільстві стає панівним класом. Т. Парсонс, наприклад, твердить, що місце буржуазії, тобто панівного класу в СРСР, займає інтелігенція, різниця тут лише в назві [25, 189].

Безпідставність подібних тверджень неодноразово доводилась К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. І. Леніним.

Розглядаючи інтелігенцію як особливу категорію людей, які займаються переважно розумовою працею, В. І. Ленін підкреслював, що інтелігенція «не є самостійний економічний клас і не становить через це ніякої самостійної політичної сили» [2, 11, 331]. В цілому інтелігенція відрізняється від інших класів і груп тим, що вона зайнята переважно розумовою працею, виробляє духовні цінності і має великий досвід керівництва виробництвом. Вона як соціальний прошарок породжується певним класом для зміцнення його положення в суспільстві. Всякий клас, відмічає А. Грамші, «народжується на споконвічному ґрунті економічного виробництва, органічно створює собі один чи кілька прошарків інтелігенції: промисловець-капіталіст створює разом з собою техніка та інженера для промисловості, вченого-спеціаліста з політичної економії, організатора нової культури, нового права і т. п.» [17, 95].

Робітничий клас, маючи на меті завоювати політичну владу, щоб «вирвати у буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як пануючий клас, і якомога швидше збільшити суму продуктивних сил» [1, 4, 429], створює кадри своєї інтелігенції.

До інтелігенції В. І. Ленін відносив «...всіх освічених людей..., представників розумової праці... у відміну від представників фізичної праці» [2, 7, 285].

Соціалістична інтелігенція — це якісно нова історична категорія, вона складається, за визначенням М. М. Руткевича, з осіб, що професійно займаються висококваліфікованою розумовою працею, яка вимагає спеціальної середньої і вищої освіти, а також із «практиків», які виконують функцію інтелігенції, але не мають відповідної освіти [див. 20, 137]. Дане визначення соціалістичної інтелігенції, на нашу думку, є найбільш точним, оскільки воно цілком відтворює суть ленінського формулювання поняття «інтелігенція».

За соціалізму інтелігенція вперше в історії людства нарівні з робітничим класом і колгоспним селянством володіє суспільною власністю, бере активну участь в економічному, політичному і культурному житті країни. Вона своїм корінням нерозривно пов'язана з народом і поповнює свої лави з числа передових представників робітників і селян.

Інтелігенція як соціальна група, що володіє високим рівнем освіти, кваліфікації та широким інтелектуальним кругозором, виконує переважно організаторські та керівні функції. Однак здійснювати ці функції — ще не означає керувати радянським суспільством, як це зображують буржуазні ідеологи антикомунізму. Їх спроби показати соціалістичну інтелігенцію керівним класом базуються перш за все на навмисній підміні поняття «управління» поняттям «політичне керівництво».

Як відомо, ці поняття основоположники наукового комунізму не вважали тотожними. Ф. Енгельс задовго до перемоги пролетарської революції попереджав робітничий клас про те, що йому як керівному класові потрібні будуть лікарі, інженери, хіміки, агрономи та інші спеціалісти, «...бо справа йде про те, щоб оволодіти управлінням не тільки політичною машиною, але й усім суспільним виробництвом, а тут уже потрібні будуть зовсім не гучні фрази, а солідні знання» [1, 22, 410].

Розглядаючи питання про соціально-класове керівництво в період будівництва соціалізму, В. І. Ленін підкреслював керівну роль робітничого класу в будівництві соціалізму і комунізму, але разом з тим роз'яснював, що «...він не робиться відразу здатним до управління», що цьому треба вчитися, бо «...вміння управляти з неба не падає і святим духом не приходить» [2, 30, 414].

Таким чином, управління — це не політичне керівництво, а специфічний різновид розумової праці, котрий вимагає спеціальних знань, серйозної підготовки і великого досвіду, тим більше в період розгорнутого будівництва комунізму, коли масштаби і складність завдань все більше зростають.

Практика будівництва соціалізму показує, що розвиток науково-технічного прогресу, зростання складності проблем економічного, соціалістичного і культурного розвитку з об'єктивною необхідністю вимагає, щоб функції організації і управління суспільством здійснювалися освіченими, всебічно підготовленими і висококваліфікованими спеціалістами.

Разом з тим це не означає, що робітники і селяни нашої країни усуваються від функції управління. Найважливіша перевага соціалістичного ладу саме в тому і полягає, що суспільна власність на засоби виробництва об'єктивно зумовлює матеріальну і моральну заінтересованість всіх трудящих у збільшенні кількості та поліпшенні якості кінцевого продукту, а значить і удосконаленні організації виробництва. «В наших радянських умовах,— говорив Л. І. Брежнев,— управління не зводиться тільки до дій адміністрації. У нас існують різноманітні форми, з допомогою яких трудящі безпосередньо впливають на справи підприємства. Через профспілкові організації, виробничі наради, органи народного контролю робітники мають можливість брати участь у виробленні рішень з усіх насущних питань життя колективу» [24].

Роль інтелігенції в комуністичному будівництві безпосередньо зростає. Але зростання її прямо залежить від того, в якій мірі інтелігенція «здібна розуміти політику робітничого класу, його інтереси на всіх поприщах і в усіх сферах як інтереси керівного класу нового суспільства» [9, 7—8].

Зростання ролі інтелігенції у вирішенні задач комуністичного будівництва привертає все більшу увагу радянських дослідників.

Однак питання про місце інтелігенції в структурі соціалістичного суспільства і особливо визначення її соціальних меж ще недостатньо опрацьоване в нашій літературі і має дискусійний характер.

Розглядаючи соціальну структуру соціалістичної інтелігенції, деякі радянські дослідники розширюють її межі за рахунок віднесення до її складу категорії службовців. Так, О. Н. Альгернович до складу інтелігенції зараховує не тільки спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою і практиків, які виконують обов'язки спеціалістів, а також «осіб, зайнятих некваліфікованою нефізичною працею (працівників торгівлі, обслуговування, канцелярій та ін.)» [11, 17], тобто службовців.

Віднесення службовців до інтелігенції нам здається непрапомірним в будь-якому випадку: чи ми будемо розглядати поняття «службовці» в широкому або вузькому розумінні слова. Поняття «службовці» в широкому значенні слова, на нашу думку, вбирає в себе поняття «інтелігенція», і співвідносяться вони як ціле і частка. Переважна більшість інтелігенції при соціалізмі за своїм соціальним станом належить до категорії службовців. Проте далеко не всі службовці за змістом своєї праці можуть ототожнюватися з інтелігенцією. Категорія службовців неоднорідна, до неї відносяться і висококваліфіковані працівники, які виконують організаторські функції, і працівники з обов'язками виконавців, для яких необов'язкова спеціальна освіта. Очевидно, така диференціація категорії «службовців» є найбільш точною, в ній врахована думка В. І. Леніна про неоднорідність цієї категорії. Так, на запитання управляючого ЦСУ Г. І. Попова, які дані необхідно зібрати про службовців, В. І. Ленін радив, що коли можна, то за основними категоріями (спеціалісти, ...канцеляристи та ін.) [див. 3, 51, 322]. Отже, спеціалісти виступають окремою соціальною категорією, котра входить в поняття «службовці».

За останні роки в нашій літературі радянські вчені дуже часто вдаються до терміну «службовці» у вузькому розумінні слова для визначення тієї частини працівників розумової праці, яка за ступенем кваліфікації, рівнем освіти та функціями в громадській організації праці не може бути віднесена до інтелігенції як, наприклад, працівники канцелярій, обліку та ін. [13, 20].

Таким чином, «інтелігенція» як у першому, так і в другому випадку виділяється як самостійна соціальна категорія, яка відрізняється від працівників виконавської праці обслуговування за характером своєї діяльності, роллю в громадській організації праці, а значить, немає підстав включати її в структуру працівників обслуговування.

У дискусії, що розгорнулася з питання соціальної структури інтелігенції, виявилися й інші точки зору. Ряд авторів значно звужують її межі, не вводячи до складу інтелігенції частину наукових та інженерно-технічних працівників, відносячи їх до

робітничого класу лише на тій підставі, що дана група інтелігенції нарівні з робітничим класом зайнята продуктивною працею. Так, І. О. Шкаратан пише: «Частина нашої інтелігенції, яка зайнята продуктивною працею на заводах, в конструкторських бюро, дослідних організаціях, може розглядатися як науково-освічений прошарок робітничого класу» [21, 12].

Аналогічної точки зору дотримуються і інші дослідники [18, 19], які, як правило, аргументують подібне розчленування тим, що інженерно-технічні працівники, що займаються в матеріальній сфері працею продуктивною, розглядалися К. Марксом як «сукупний робітник». Однак, нам здається, що названі дослідники не завжди точно наводять думки К. Маркса.

К. Маркс дійсно називав інженерно-технічних працівників «продуктивними робітниками» і відносив їх до складу «сукупного робітника», але не в розумінні соціальної належності ІТП до робітничого класу, а в тому розумінні, що ІТП, як і робітник, активно діючий суб'єкт виробництва, що ІТП незалежно від того, стоїть він далі чи ближче до виробництва, так само як робітник безпосередньо бере участь у створенні матеріального продукту, а тому його праця є продуктивною. Тільки в цьому розумінні К. Маркс називав інженерно-технічних працівників «сукупним робітником» [див. 1, 23, 400; 26 (ч. 1) 394—397].

В соціальній галузі при капіталізмі, як неодноразово зазначав К. Маркс, інженерно-технічні працівники «це — вища, почасти науково освічена, почасти ремісничого характеру верства робітників, яка стоїть поза колом фабричних робітників, просто приєднана до них» [1, 23, 400].

Безперечно, антагоністичний поділ розумової і фізичної праці при соціалізмі зникає, однак суттєва соціальна різниця між представниками розумової і фізичної праці, що зумовлена відповідним рівнем економіки і розвитку суспільних відносин, не дозволяє об'єднати їх в одну соціальну категорію.

Досить часто за останні роки в нашій соціологічній літературі з'являються дослідження, за якими інтелігенція як окрема соціальна група уже перестала існувати в структурі нашого суспільства, що вона «розчинилася» в робітничому класі і колгоспному селянстві [10, 12, 20]. Як правило, ця концепція виводиться з наявності в соціалістичному суспільстві двох форм власності: та група інтелігенції, що базує свою працю на державній формі власності, відноситься до робітничого класу, а та що базує свою працю на колгоспно-кооперативній формі власності, відноситься до колгоспного селянства. Такий підхід, на нашу думку, неповно розкриває зв'язок соціальної структури з іншими класотворчими ознаками. Як відомо, В. І. Ленін вказував на такі головні класотворчі ознаки, як місце в системі суспільного виробництва, відношення до засобів виробництва, місце і роль соціальної групи в суспільній організації праці, розподіл мате-

ріальних благ [див. 2, 29, 374] і вимагав розглядати їх в діалектичній єдності.

Ленінське визначення класів зберігає і в наші дні своє значення як методологія для якісної характеристики соціально-класової структури нашого суспільства.

Практика комуністичного будівництва свідчить, що в умовах поступового зближення двох форм власності така класотворча ознака, як роль у суспільній організації праці, об'єктивно набуває все більшого значення.

За роллю в суспільній організації праці соціалістична інтелігенція здійснює функції, що вимагають переважно розумової праці, тоді як робітники і селяни зайняті переважно фізичною працею.

В індивідуальній праці виробництво ідей і виробництво речей в тій чи іншій мірі поєднуються.

✓ При наявності суспільного поділу праці вони виконуються певними суспільними групами. Звідси впливає необхідність існування інтелігенції як соціальної категорії в будь-якому класовому суспільстві, зокрема в умовах соціалізму.

У відповідності з вищесказаним, навряд чи можна погодитися з точкою зору тих авторів, які твердять, що інтелігенція в соціалістичному суспільстві, як самостійна соціальна група, уже «розчинилася» в робітничому класі і колгоспному селянстві.

Ці твердження, на нашу думку, суперечать ленінським вказівкам про те, що інтелігенція «залишиться окремим прошарком аж до досягнення найвищого ступеня розвитку комуністичного суспільства» [2, 33, 161].

В. І. Ленін неодноразово вказував, що для досягнення повної соціальної рівності необхідно знищити не лише різницю у відношенні до власності, але й соціальні відмінності між працівниками розумової і фізичної праці, а «це — справа дуже довга. Щоб її здійснити, потрібен величезний крок вперед у розвитку продуктивних сил, треба подолати опір численних залишків дрібного виробництва, треба подолати величезну силу звички й костості, зв'язаної з цими залишками» [2, 29, 374].

Цілком зрозуміло, що для досягнення повної соціальної однорідності, коли «всі люди матимуть рівне становище в суспільстві, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці й розподілу і братимуть активну участь у керуванні суспільними справами» [4, 55], уже тепер в нашій країні багато зроблено і робиться.

Однак для того, щоб остаточно ліквідувати соціальну відмінність між розумовою і фізичною працею, — підкреслював Л. І. Брежнев, — «потрібен ще не один крок у розвитку еконо-

міки і культури, поліпшенні умов і зміні характеру праці, в дальшому підвищенні культурного і професійно-технічного рівня всього народу» [6, 27].

Таким чином, тривалість і складність процесу подолання відмінностей між людьми фізичної і розумової праці дозволяє твердити, що в розвиненому соціалістичному суспільстві інтелігенція як соціальна категорія в структурі соціалістичного суспільства зберігається. Її наявність як особливого соціального прошарку зумовлена такими об'єктивними причинами: по-перше, відповідним технічним рівнем розвитку матеріального виробництва, який ще зумовлює соціальні форми поділу суспільної праці на розумову і фізичну; по-друге, особливістю різних форм духовного виробництва, де в даних історичних умовах переважає професійно-розумова праця, що також вимагає не лише соціальної підготовки, але й нахилу і здібності до цих видів праці; по-третє, подальшим розвитком науково-технічного і культурного прогресу соціалістичного суспільства, зростанням потреб суспільства в працівниках розумової праці; по-четверте, необхідністю кваліфікованого управління сучасним виробництвом і суспільством в цілому.

«Соціалістична інтелігенція, яка виросла в умовах радянського ладу, — відзначається в Тезах ЦК КПСС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, — є органічною складовою частиною нашого суспільства. Її питома вага і соціальна роль в умовах прискороного науково-технічного прогресу все більше зростають» [7, 28].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, 22, 23, 26 (ч. 1).
2. В. І. Ленін. Твори, т. 7, 11, 26, 30, 29, 33.
3. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 51.
4. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Держполітвидав УРСР, К., 1962.
5. Л. І. Брежнев. 50 років великих перемог соціалізму. Політвидав України, К., 1967.
6. Л. І. Брежнев. справа Леніна живе і перемагає. Політвидав України, К., 1970.
7. До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. Політвидав України, К., 1970.
8. Документи міжнародної наради комуністичних і робітничих партій. 5—17 червня 1969 р. Політвидав України, К., 1969.
9. М. І. Калінін. Про завдання радянської інтелігенції. Держполітвидав УРСР, 1939.
10. Н. А. Аитов. Социальная структура социалистического общества и стирание социальных граней в процессе строительства коммунизма. Свердловск, 1967.

11. О. М. Альтернович. Социальная структура советского общества «Знание», М., 1968.
12. Ю. В. Артунян. Социальная структура сельского населения. «Вопросы философии», 1965, № 5.
13. В. И. Астахова. В. И. Ленин о сущности и социальной природе социалистической интеллигенции. Изд-во ХГУ, Харьков, 1970.
14. Ф. Бааде. Соревнование к 2000 году. Изд-во иностр. лит-ры. М., 1962.
15. «Вопросы истории КПСС», 1969, № 7.
16. «Вісник Харківського університету, серія наукового комунізму», вип. 5, Вид-во ХДУ, 1968.
17. А. Грамши. Интеллигенция и организация культурной деятельности. Статья «Ордине нуово». Госполитиздат, М., 1960.
18. А. К. Григорьянц. Формирование и развитие технической интеллигенции Армении. Ереван, 1966.
19. А. П. Кирсанов. Сельская интеллигенция и особенности ее сближения с работниками физического труда. Автореф. диссерт., Свердловск, 1967.
20. Классы, социальные слои и группы в СССР. «Наука», М., 1968.
21. Ф. К. Кротов, Л. В. Фокин, И. О. Шкаратан. Рабочий класс — ведущая сила строительства коммунизма. «Мысль», М., 1965.
22. Народное хозяйство СССР в 1968 году. Статистический ежегодник, М., 1969.
23. «Правда», 25 січня 1970 р.
24. Газ. «Радянська Україна», 14 квітня 1970 року.
25. Социология и идеология. М., 1969.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ІДЕЙНОГО ВИХОВАННЯ І ПІДВИЩЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НАУКОВО-ІНЖЕНЕРНОЇ МОЛОДІ

(На матеріалах соціологічних досліджень)

М. Ф. Ніколаєвський

Перетворення науки в безпосередню виробничу силу, піднесення її соціальної ролі і впливу на суспільне життя — характерні риси сучасності.

Прискорений науково-технічний прогрес, дальший розвиток продуктивних сил у країні супроводиться збільшенням чисельності науково-інженерних кадрів. Тепер дослідницька робота стала масовою спеціальністю. Досить відзначити, що протягом останніх 10 років кількість наукових працівників у СРСР зросла в 2,5 раза¹. За цей же період підготовлено понад 1,5 млн. дипломованих інженерів². При такому швидкому зростанні чисель-

¹ На кінець 1960 р. в СРСР налічувалося 354,2 тис. науковців [15, 250], а на кінець 1969 р. — 870 тис. [20].

² Підраховано автором на матеріалах [15, 252; 13, 408].

ності науково-технічних кадрів дедалі більшу роль починає відігравати молодь. Якщо 5—7 років тому середній вік співробітників академічних інститутів становив 38 років, то тепер половина всіх науковців має вік до 30 років [3, 23]. У лавах ВЛКСМ налічується близько 1 млн. молодих вчених, інженерів і техніків, тоді як 20 років тому їх було трохи більше 60 тис. [16, 3].

Природно, що дальший прогрес радянського суспільства багато в чому залежить від сьогоднішнього наукового потенціалу молодих спеціалістів, їх відповідальності за доручену справу, активності у розв'язанні проблем науково-технічної революції. Виховання цих якостей нерозривно пов'язане з формуванням наукового світогляду, ідейним загартуванням молоді. У цьому зв'язку чіткі і взаємопов'язані завдання поставлено Центральним Комітетом партії, який у своєму привітанні XVI з'їздові ВЛКСМ закликав молодь наполегливо вчитись комунізму, збагачувати свою пам'ять знанням усіх тих багатств, які виробило людство, формувати цілісний марксистсько-ленінський світогляд, пов'язувати свою освіту, навчання й виховання з продуктивною працею, зміцнювати комуністичну моральність [12]. Партія і народ хочуть бачити в особі радянських вчених та інженерів не тільки високоосвічених спеціалістів, творців науково-технічного прогресу, але й активних громадських діячів, вихователів мас, пропагандистів радянського способу життя. До виховання громадської активності молодих вчених та інженерів цілком можна віднести думку, висловлену Л. І. Брежневим, що учень — не посуд, який треба наповнити, а смолоскип, який треба запалити [див. 11]. Нести знання в маси, брати активну участь у суспільних справах — прямий громадський обов'язок молодих представників науково-технічної інтелігенції.

Отже, питання ідейного загартування молодих науково-інженерних кадрів, виховання їх у душі високої творчої і громадської активності тепер дуже актуальні. Посилення уваги до них продиктоване всім ходом розвитку нашого суспільства. Партійні організації прагнуть науково підходити до вибору форм ідеологічної і організаційної роботи серед молоді, зважати на соціально-психологічні, вікові та інші особливості молодих вчених та інженерів, глибше вивчати їх духовні запити й бажання.

Автор у складі соціологічної групи відділу пропаганди та агітації Харківського обкому партії протягом 1967—1970 рр. за допомогою різних соціологічних прийомів (спостереження, вивчення документів партійних і комсомольських організацій науководослідних і проектних установ, аналіз питань, поставлених авторіві вченими та інженерами під час лекцій, анкетування та ін.) за кількома програмами вивчив думку близько 2000 молодих до-

слідників і проектувальників¹. Звичайно, у ряді питань було чимало суб'єктивних оцінок, але об'єднані разом, з урахуванням достатньої репрезентативності і використання поправочних додаткових досліджень, вони дають, на нашу думку, досить реальну картину. Адже взагалі у соціальних дослідженнях «закономірність не може проявлятися інакше як у середній, суспільній, масовій закономірності, при взаємному покритті індивідуальних відхилень в той чи інший бік» [2, 21, 47].

Одне з перших питань, яке ми прагнули вивчити, — співвідношення джерел інформації у підвищенні політичних і наукових знань вчених та інженерів, бо, в свою чергу, ці дані дозволяють не тільки оцінити інтереси кожної людини, але й виявити місце і значення різноманітних форм масово-політичної роботи. Дослідження показали, що найбільше інформаційне навантаження для спеціалістів несуть засоби масової пропаганди. 73% вчених та інженерів віком до 30 років посилаються у цьому зв'язку на газети (у групі 31—40 років даний показник становить 72,5%). Відповідно радіо як джерело пропаганди назвали 79,5% (73,6%), телебачення — 60,4% (61,6%), книжки та журнали — 68,4% (89,2%). Дещо менший авторитет мають форми усної пропаганди: 17,3% (7,7%) вказали на заняття в мережі політичної освіти, 30% (50,7%) — на бесіди політінформаторів, 28,3% (40,0%) — на лекції. Поки що не виправдано великим є таке стихійне джерело інформації, як «бесіди з товаришами по роботі» — у 40% (50%) спеціалістів.

Це, так би мовити, «валові» показники. Становить інтерес «номенклатура» запитів, тобто, які саме тематичні матеріали газет, радіо найбільш вагомі? Спектр лекційних запитів молодих дослідників і проектувальників досить багатобарвний. Близько 60% бажують регулярно, щодня знайомитися з проблемами зовнішньої політики й комуністичного руху, майже половина — за висвітлення актуальних і перспективних науково-технічних проблем, 57,8% віддають перевагу мистецтвознавчій тематиці (розвиток літератури та мистецтва на сучасному етапі), 35,4% — вважають, що треба включати до тематичних планів морально-етичні проблеми, приблизно кожний п'ятий хоче слухати лекції про економічну реформу, кожний третій — поглиблювати за допомогою лектора свої знання з світоглядних дисциплін. 55% дослідників науково-дослідних та проектних інститутів віком до 30 років цікавляться (слухають по радіо, дивляться по телебаченню, читають в газетах) міжнародним життям, 17,8% регулярно знайомляться з цих джерел з внутрішньополітичними проблемами, 16,9% — з комсомольсько-молодіжною тематикою, 29,6% —

¹ На час досліджень в науково-дослідних і проектних інститутах, конструкторських бюро Харкова працювало 25 тис. молодих науковців та спеціалістів [6].

з новинами науково-технічного прогресу, 16,5% — постійно цікавляться передачами з проблем моралі й етики.

Одночасно виявились і певні суперечності. З одного боку, широта запитів, що є нібито базою для розгортання багатопланової пропагандистської роботи, з другого — «проблема аудиторії», яка подекуди ще існує. Поки що кожний п'ятий молодий вчений та інженер залишаються поза лекційною аудиторією, а ще 22—23% слухають лекції принагідно (не частіше 3—4 рази на рік). Причин такого явища чимало. По-перше, організатори пропагандистської роботи не аналізують запитів молодих вчених, штучно звужують коло тем лекцій — до вузько виробничих та міжнародних; по-друге, не беруть до уваги думку молодих вчених та інженерів щодо організаційних форм цієї роботи. Близько половини опитаних висловились на користь циклів лекцій, 33,7% — тематичних лекторіїв, 27,4% — охоче навчалися б у народних університетах та клубах галузей знань. Проте, як і раніше, основною формою організації лекційного процесу залишається епізодична лекція, протягом якої неможливо через обмеженість часу глибоко і докладно розкрити складні теоретичні проблеми.

Звичайно, ці та інші вади постановки лекційної роботи усуваються. Багато в чому це обумовлено масштабністю ідеологічних завдань. Так, у період підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна у всіх науково-дослідних установах Харкова було розроблено цикл лекцій з актуальних проблем ленінізму, а в деяких інститутах успішно практикується проведення циклів науково-теоретичних конференцій, об'єднаних спільною темою і змістом. 1969 року в НДІ Технології машинобудування були організовані чотири конференції за матеріалами міжнародної наради комуністичних і робітничих партій, а у 1970 р. — цикл конференцій з Тез ЦК КПРС. У Південдіпроцементі, Південдіпроруді, Харківпроекті та інших 20 інженерних установах міста створено ленінські університети політичних знань, де за дворічною програмою близько 2,5 тис. спеціалістів вивчали марксистсько-ленінську теорію.

У Держинському районі Харкова, де зосереджено понад 30 науково-дослідних та проектних інститутів, 1969 року працював 31 [7] народний університет, а в 1968 р. їх було лише чотири.

Півстоліття тому В. І. Ленін висловив глибоку думку про характер ставлення до політичної освіти науково-технічної інтелігенції. Він радив «підходити до спеціалістів науки й техніки... надзвичайно обережно і вміло, навчаючись у них і допомагаючи їм розширяти свій кругозір, виходячи із завоювань і даних відповідної науки» [2, 32, 116].

На практиці це означає, що у виборі форм і змісту пропагандистської роботи особливу увагу слід приділяти методологічним питанням, ширше й глибше розкривати політику партії у галузі науково-технічного прогресу, щоб (в перспективі й конкретній

ситуації) для кожного вченого та інженера стали чіткішими його завдання у загальнонародній справі. Щодо цього доцільні методологічні й проблемні семінари, які працюють під керівництвом крупних, авторитетних вчених, дискусійні клуби, конкурси рефератів і т. д.

У фізико-технічному інституті в 1969/70 навчальному році працювали 24 семінари з проблеми «В. І. Ленін і діалектика в сучасній фізиці» [14]. Проводили їх керівні працівники колективу. Такі семінари практикуються тут з 1947 р., вони стали справжньою школою ідейного загартування вчених-фізиків. В цілому по Харкову у 1969 р. близько 80% вчених та інженерів, охоплених мережею політосвіти, вивчали революційну теорію на проблемних і методологічних семінарах [7]. Центром цікавих творчих дискусій став Будинок вчених, де в дискусійному клубі відбуваються зустрічі старшого покоління вчених з молоддю.

Проте ще не скрізь створена струнка система теоретичного навчання молодих науково-інженерних кадрів. Багато хто з них, особливо такі, що за віком вибули з комсомолу, взагалі не охоплені будь-якою стабільною формою політичної освіти. У 1968—1969 рр. з 26 645 співробітників науково-дослідних інститутів Київського району міста у різних формах політосвіти навчалися тільки 6828 чоловік [8]. Як показали дослідження, в цьому районі багато молодих вчених відзначають низький теоретичний рівень занять на комсомольських семінарах, не задовольняє їх і підготовка окремих пропагандистів. І це не випадково. У 1968/69 навчальному році з 57 пропагандистів мережі комсомольської політосвіти в районі не було жодного спеціаліста вищої кваліфікації. Партійним організаціям належить ще чимало попрацювати, щоб поліпшити якість роботи семінарів, піднести їх авторитет серед наукової молоді.

Удосконалення ідеологічної роботи — постійно діючий процес, який диктується вимогами життя, зростаючими духовними запитами трудящих. Вплив ідеологічної роботи насамперед позначається на праці людей, на їх ставленні до громадського обов'язку, напрямку думок та поведінці. Дослідження, проведені працівниками Харківського міськкому партії, показали, що кожний п'ятий слухач політшкіл і семінарів — ударник комуністичної праці, кожний шостий є активним раціоналізатором та винахідником, кожний четвертий — передовик виробництва. Більшість слухачів — активні громадські працівники [7]. Праця молодих вчених та інженерів позначена високим ступенем свідомості, розумінням відповідальності за свій внесок у загальнонародну справу. Вивчення багатьох питань, пов'язаних з працею наукової молоді, вщент розбиває брехливі, фальсифікаційні твердження «західних «советологів», які намагаються звести творчу активність радянської молоді лише до суто споживацьких мотивів. Один з них, професор Принстонського університету А. Х. Кассоф,

у книзі «Програма виховання радянської молоді» із злістю пише, що для радянської молоді «праця сама по собі не є моральною цінністю, а тільки вимушена необхідність для одержання задоволення і досягнення добробуту» [5, 166]. Наші дослідження, вивчення трудового і суспільного життя науково-технічної молоді показали, що її представники вбачають у роботі насамперед можливість застосовувати свої творчі сили, принести максимальну користь суспільству. На питання, що зумовило вибір їх спеціальності, 65,2% вчених та інженерів віком 29—35 років послались на можливість творчо працювати і на суспільну значимість роботи.

Справжнім лоборником технічного прогресу може бути тільки той спеціаліст, який, не обмежуючись набутими у вузі знаннями, постійно вчиться, підвищує свою кваліфікацію, стежить за розвитком науки і техніки. Дослідження свідчать, що радянській науково-технічній молоді чужі застій і самозаспокоєність. На питання анкети «Що ви робите, щоб стати більш кваліфікованим спеціалістом?» — лише 3—4% відповіли, що для них важлива вузька спеціалізація, і ще 2,5% (в середньому) заявили, що їм досить вузівської програми. Отже, за незначним винятком, майже всі вдосконалюють свої знання. Приблизно 65% опитаних систематично вивчають спеціальну літературу, 15,7% серйозно цікавляться суміжними науками, 17,7% вивчають іноземні мови, близько 18% регулярно беруть участь у раціоналізаторстві та винахідництві, кожний п'ятий поглиблює свої знання в галузі світоглядних наук, кожний третій займається громадською роботою.

Природно, дослідження свідчать не тільки про позитивні моменти. На нашу думку, молодь ще не досить активно бере участь у роботі науково-технічних товариств, слабка також її «винахідницька» активність. Звичайно, в кожній установі свої пояснення тих чи інших явищ, проте ми вважаємо, що можна визначити й загальні причини недостатньої активності. Насамперед, 20% молодих вчених та інженерів взагалі не задоволені своєю роботою. При цьому 10—13% припустилися помилки при виборі професії, а для 7—10% виявився важким процес «вписування» в колектив, багатьо хто з них ще «не знайшов себе».

На початку трудової діяльності для молодого спеціаліста дуже важливі не тільки дружня підтримка колективу, але й допомога вузу, який він щойно закінчив. Оптимальним варіантом був би тісний контакт представників учбового інституту, адміністрації та комсомольської організації наукової установи, що дозволив би створити творчу атмосферу навколо молодого спеціаліста. На жаль, такі контакти налагоджено не всюди. Наприклад, керівники Південдіпроцементу, де працюють 250 випускників ХПІ ім. В. І. Леніна, нарікають на те, що в стінах вузів майбутнім спеціалістам не прищеплюють інтересу до читання нау-

ково-технічної літератури і що ніхто з інституту не цікавиться тим, як же працюють їх колишні студенти. У свою чергу керівники ХПІ зазначили, що багатьох молодих спеціалістів використовують на роботі не за спеціальністю і мало хто цікавиться підвищенням їх творчої активності [4].

Безперечно, певною мірою мали рацію і ті й інші, але справа не в посиленні доказовості аргументів, а в оперативному усуненні наявних недоліків.

Перспективи дальшого підвищення громадської активності молодих вчених та інженерів тісно пов'язані з їх участю в громадській роботі. Тут важливо не стільки завантажити їх дорученнями, як виховати в них таку активність, що диктується внутрішніми покликаннями людини, вводить її у світ великих проблем, дозволяє повніше розвинути її творчі сили. У цьому напрямкові багато партійних та комсомольських організацій досягли певних успіхів. Дослідження показали, наприклад, що тільки кожний восьмий молодий дослідник та проектувальник віком до 28 років виконує громадські доручення, тому що його зобов'язали; близько 7% вбачають у громадській роботі засіб до поліпшення свого службового становища. Але більшість відповідей можна коротко охарактеризувати словами 25-річного науковця з НДІ металів: «Бо інакше нецікаво жити». Дійсно, кожний четвертий молодий вчений та інженер вважають свою громадську роботу дійовим засобом боротьби з недоліками, 38,6% прагнуть допомогти людям, 27,8% вважають, що, виконуючи громадські доручення, можна брати активну участь у виховній роботі.

Проте значна кількість молодих спеціалістів ще стоїть осторонь від громадських справ. Тут важко навести узагальнюючі цифри, бо в різних колективах неоднаково ставляться до виховання громадської активності молодих. Так, у ВУХІНі, Діпросталі, НДІТелектромашинобудування цим завданням підпорядкований цілий комплекс виховних і організаційних заходів: спільні партійно-комсомольські збори, систематичні зустрічі керівних працівників з молоддю, творчі звіти молодих про науково-технічні досягнення та ін. Велике значення для активізації молоді має приклад старших товаришів. У ВУХІНі більшість керівників — активні лектори, політінформатори, пропагандисти. Тут дуже популярний клуб «Евріка», яким керує заступник директора інституту М. Г. Складар. І не випадково, що 90% комсомольців інституту — активні громадські працівники. Зовсім інше становище, наприклад, у Спеціальному конструкторському бюро електробурів (СКТБЕ). Тут керівні працівники нечасто виступають з лекціями, доповідями, мало спілкуються з молоддю. З 1500 співробітників цієї установи у пропаганді політичних та наукових знань беруть участь лише 12 чоловік. У міському масштабі в товаристві «Знання» лекторів комсомольського віку поки що тільки 6% [9].

Значним фактором зниження активності молоді є нерівномірність розподілу громадських доручень. Ми встановили, що з 290 молодих вчених та інженерів науково-дослідних інститутів «Водоканалпроект» та «Промбудпроект» майже 28% виконують по два і більше громадських доручення, тоді як третина молодих не бере ніякої участі в громадських справах.

Організуючи роботу по залученню молодих дослідників і проектувальників до активної участі у громадському житті, треба зважати на певні психологічні бар'єри. Йдеться про те, що в деяких установах ще не викорінено «раціоналізм», «відчуження» науковців, які бажають обмежитись суто професійними турботами, відійти від діяльності, не пов'язаної з основною роботою. В академічних інститутах ще можна почути думку мастих вчених про те, що талановиті спеціалісти повинні займатися тільки наукою, а громадська робота — це доля «безталанних». Неспроможність такої «спеціалізації» очевидна. Полемізуючи з буржуазними економістами з питань продуктивної та непродуктивної праці, К. Маркс зазначав, що «можна дійсно довести, що *всі* людські взаємини і функції, в якій би формі і в чому б вони не проявлялись, впливають на матеріальне виробництво і більш або менш визначально діють на нього» [1, 265]. К. Маркс визнавав як продуктивну не лише таку працю, що створює ринкові цінності, «виробляє товари», але й таку, що «безпосередньо виробляє, формує, розвиває, зберігає, відтворює саму робочу силу» [1, 145]. У цьому зв'язку всі види праці в сфері ідеології та культури є високопродуктивними, бо вони формують такі якості людей, без яких безпосередньо трудові операції мали б значно меншу віддачу.

В умовній формулі активності молодих вчених та інженерів у чисельнику слід поставити два коефіцієнти: «фактор випередження» та «коефіцієнт поступової віддачі». Під першим ми розуміємо підготовку людської уяви (пропагандистськими і організаторськими засобами) до виконання певних заходів, що розробляються партійними або господарськими органами (проте ще не набрали сили як документ). У другому випадку — постановка перед молоддю таких завдань, результати яких (нехай не всі, нехай лише частково) реально здійснюються. Щодо цього як методологічний прийом слід пам'ятати поради В. І. Леніна про шляхи піднесення активності людей. Для підтримання високого тону активності має В. І. Ленін рекомендував «добиватися *щодня* хоч маленьких успіхів...» [2, 26, 150].

Це важливо у таких справах, як шефство над найважливішими науково-дослідницькими темами, об'єктами, участь у пропаганді науково-технічних знань, коли потрібна повсякденна добра порада старших, підтримка, увага і контроль за ділами комсомольців з боку партійних організацій.

Великі резерви підвищення активності молодих спеціалістів приховані в соціалістичному змаганні, адже імпульс здорового суперництва у вчених та інженерів, мабуть, вищий, ніж в інших категорій працюючих. Ми вважаємо, що для прискорення розвитку змагальних якостей молоді доцільні (систематичні і на тривалій основі) конкурси — огляди досягнень науково-технічної молоді, змагання за спеціальностями у масштабі району, міста, республіки.

Ще одна сторона виховання активності має немале значення — це характер заохочення. Позитивні емоції, що виникають у людини в зв'язку з похвалою колективу, — великий прискорювач її творчості як у виробничому, так і в громадському житті.

Дослідження показали, що відповідно до мотивів участі молоді в громадській роботі формуються і прийоми заохочення, які стимулюють активну діяльність. 37,3% молодих вчених та проєктувальників вважають за найкраще заносити прізвисько активістів на Дошку пошани, 21,1% — висловились за подяку в наказі («а ще краще — на зборах»), 26,7% — за висвітлення успіхів у стінній пресі, 24,7% — за премії та цінні подарунки. Отже, в науково-технічній молоді дуже виразна тенденція до переваги морального заохочення над матеріальним. Однак ще не всі партійні організації успішно застосовують комплекс заохочень для активізації громадської роботи. Лише 20,1% молодих активістів нагороджено преміями, близько 15% одержали подяку на зборах, 10,7% — подяку в наказі. Безоплатна праця половини активістів тривалий час не заохочується і, по суті, залишається непомітною.

Виховання активності — процес багатоплановий, тут необхідна взаємодія декількох важелів, цілої системи стабільних зусиль (а не епізодичних посмиків) партійних, комсомольських та інших громадських організацій. Стосовно до наукового та інженерного середовища важливо керуватися вказівками В. І. Леніна про те, що активність треба розвивати «не тільки книжкою, лекцією, газетою, а практичною участю в управлінні» [2, 28, 349], що «без роботи, без боротьби книжне знання комунізму з комуністичних брошур і творів нічогосінько не варте» [2, 31, 249].

У цьому плані виняткове значення має Ленінський залік як дійова форма виховання, що органічно поєднує марксистсько-ленінське навчання з практичною участю молоді в трудовому і громадському житті. Більшість комсомольських активістів, молодих спеціалістів цілком правомірно вважають, що нову форму треба творчо розвивати і активно використовувати далі.

У звітній доповіді ЦК ВЛКСМ XVI з'їздові комсомолу дано багатоплановий образ нашого молодого сучасника. Поряд з такими якостями, як свідоме додержання трудової дисципліни, повсякденна турбота про підвищення ефективності суспільного виробництва, колективізм, невід'ємною рисою молоді має стати

активна громадська діяльність, участь у справах суспільства. Виховання таких якостей — робота складна, творча й потрібна, вона наближає комунізм, робить його для кожного «доступним...», як власна справа» [2, 31, 331].

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26 (ч. 1).
2. В. І. Ленін. Твори, т. 21, 26, 28, 31, 32.
3. Р. Г. Гурова. Наш молодий сучасник. «Знання». М., 1969.
4. Газ. «Красное знамя», 3 березня 1967 р.
5. Ф. Махов. Покоління «икс» и его просветители. См. «Нева», 1966, № 9.
6. Поточний архів Харківського міськкому партії. Стенограма Пленуму Харківського МК КПУ від 17.XI 1968 р.
7. Поточний архів Харківського міськкому партії. Матеріали міських зборів партійного активу 16 вересня 1969 р.
8. Поточний архів Харківського міськкому КП України. Постанова «Про пропаганду ленінської ідейної спадщини в колективах науково-дослідних і проектних інститутів Київського району» від 25 березня 1969 р.
9. Поточний архів обласної організації товариства «Знання». Матеріали пленуму обласної організації товариства «Знання» від 13 листопада 1969 р.
10. Газ. «Правда», 25 січня 1970 р.
11. Газ. «Правда», 22 квітня 1970 р.
12. Газ. «Правда», 26 травня 1970 р.
13. Советская интеллигенция. История формирования и роста. 1917—1965 гг. «Мысль», 1968 г.
14. Газ. «Соціалістична Харківщина», 26 вересня 1969 р.
15. Труд в СССР. Стат. сборник, М., 1968.
16. «Экономическая газета», 1969, № 38.

ІДЕЙНО-ВИХОВНА РОБОТА — ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

В. І. Астахова, І. І. Шеремет

Процес комуністичного виховання студентської молоді з кожним роком стає все більш складним і різноманітним.

Визначаючи студентство як «предінтелігенцію», як найбільш чутливу її частину, В. І. Ленін вимагав від партії постійної уваги до проблеми студентства, широкого і глибокого ознайомлення його з марксизмом [див. 1, 6, 415; 1, 7, 26—38].

Сучасна студентська молодь — це післявоєнне покоління людей, яке не пройшло школи класової боротьби, яке знає про героїчні подвиги народу в боротьбі за перемогу соціалізму тільки з розповідей старших, з книжок і кінофільмів. Але саме цьому поколінню доведеться в найближчому майбутньому перейняти естафету від батьків, вийти на передній край боротьби за комунізм. Саме вони, вихованці вищої школи, незабаром стануть командирами виробництва, творцями технічного прогресу, орга-